

Հարգելի՛ ընթերցող,

Արցախի Երիտասարդ Գիտնականների և Մասնագետների Միավորման (ԱԵԳՄՄ) նախագիծ հանդիսացող **Արցախի Էլեկտրոնային Գրադարանի** կայքում տեղադրվում են Արցախի վերաբերյալ գիտավերլուծական, ճանաչողական և գեղարվեստական նյութեր՝ հայերեն, ռուսերեն և անգլերեն լեզուներով: Նյութերը կարող եք ներբեռնել ԱՆՎՃԱՐ:

Էլեկտրոնային գրադարանի նյութերն այլ կայքերում տեղադրելու համար պետք է ստանալ ԱԵԳՄՄ-ի թույլտվությունը և նշել անհրաժեշտ տվյալները:

Շնորհակալություն ենք հայտնում բոլոր հեղինակներին և հրատարակիչներին՝ աշխատանքների էլեկտրոնային տարբերակները կայքում տեղադրելու թույլտվության համար:

Уважаемый читатель!

На сайте **Электронной библиотеки Арцаха**, являющейся проектом **Объединения Молодых Учёных и Специалистов Арцаха (ОМУСА)**, размещаются научно-аналитические, познавательные и художественные материалы об Арцахе на армянском, русском и английском языках. Материалы можете скачать БЕСПЛАТНО.

Для того, чтобы размещать любой материал Электронной библиотеки на другом сайте, вы должны сначала получить разрешение ОМУСА и указать необходимые данные.

Мы благодарим всех авторов и издателей за разрешение размещать электронные версии своих работ на этом сайте.

Dear reader,

The Union of Young Scientists and Specialists of Artsakh (UYSSA) presents its project - **Artsakh E-Library** website, where you can find and download for FREE scientific and research, cognitive and literary materials on Artsakh in Armenian, Russian and English languages.

If re-using any material from our site you have first to get the UYSSA approval and specify the required data.

We thank all the authors and publishers for giving permission to place the electronic versions of their works on this website.

Մեր տվյալները – Наши контакты - Our contacts

Site: <http://artsakhlb.am/>

E-mail: info@artsakhlb.am

Facebook: <https://www.facebook.com/www.artsakhlb.am/>

ВКонтакте: <https://vk.com/artsakhelibrary>

Twitter: <https://twitter.com/ArtsakhELibrary>

ԱՐՄԻՆԵ ԱՌՄՏԱՄՅԱՆ

ԼԵՌՆԱՅԻՆ ԴԱՐՈՒՄՈՒԻ ԳԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ

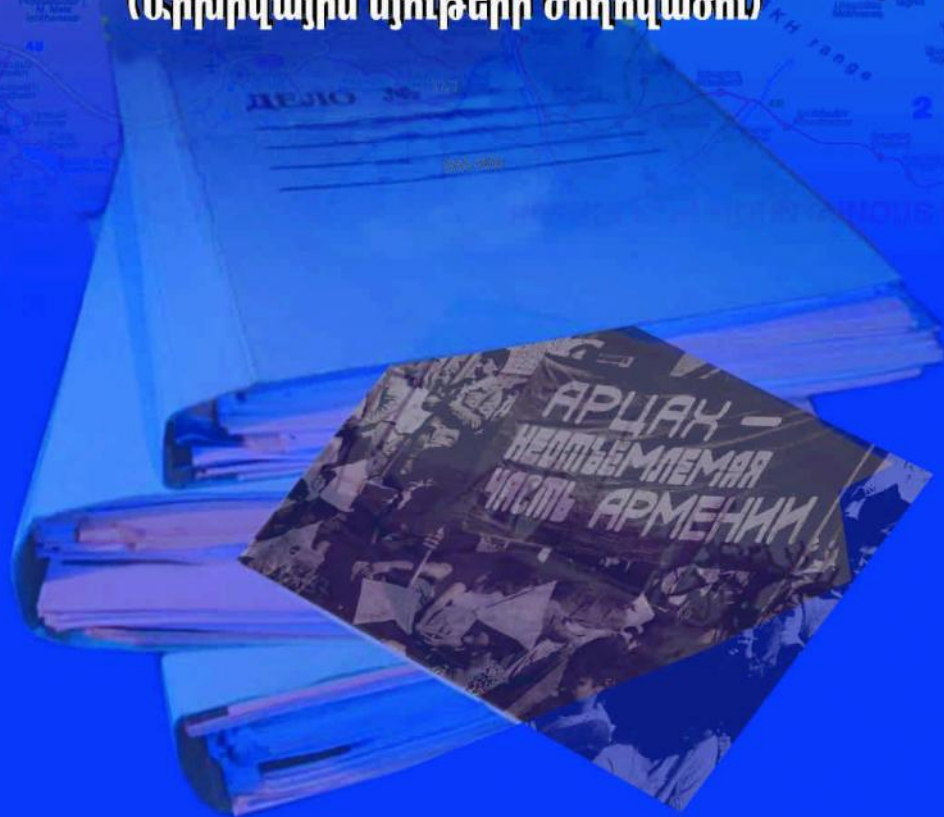
ԱՐՅԱԽԱՀԱՅՈՒԹՅԱՆ ՊԱՅԲԱՐԸ

ԼՂԻՄ-Ը

ԱՌՐԲԵՋԱՆԻ ԿԱԶՄԻՅ ՀԱՆԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ

(1988-1991թթ.)

(Արխիվային նյութերի ժողովածու)

ԱՐՑԱԽԻ ԳԻՏԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

ԱՐՄԻՆԵ ԱՌՍՏԱՄՅԱՆ

**ԱՐՑԱԽԱՅԱՅՈՒԹՅԱՆ ՊԱՅՔԱՐԸ
ԼՂԻՄ-Ը ԱԴՐԲԵՋԱՆԻ ԿԱԶՄԻՑ
ՀԱՆԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ
(1988-1991ԹԹ.)
*(Արխիվային նյութերի ժողովածու)***

«Դիզակ պլյուս» հրատարակչություն
Ստեփանակերտ-2018

ՀՏԴ 94(479.25)
ԳՄԴ 63.3(5Հ)
Ա 724

Գլխավոր խմբագիր՝ պ.գ.թ., դոցենտ
Վարդգես Արամայիսի Սաֆարյան

*Գիրքը տպագրության է երաշխավորել Արցախի գիտական
կենտրոնի գիտխորհուրդը*

Առստամյան Ա.
Ա 724 Արցախահայության պայքարը ԼՂԻՄ-ը Ադրբեջանի
կազմից հանելու համար (1988-1991 թթ.): Արխիվային
նյութերի ժողովածու/ Ա. Առստամյան.- Ստեփանակերտ:
«Դիզակ պլուս» հրատ., 2018.- 112 էջ:

Սույն ժողովածուում հավաքագրված են 1988-1991թթ. ընդգրկող արխիվային մի շարք նյութեր, որոնք արտացոլում են արցախյան շարժման սկիզբը, զարթոնքը և պետականության հռչակման իրողությունը: Նյութերից պարզորոշ երևում է արցախահայության անշեղ, հստակ պահանջը՝ ուղղելու 1921թ. պատմական անարդարությունը և մարզը դուրս հանելու ադրբեջանական կազմից ու միավորելու մայր Հայաստանի հետ: Բազմաթիվ դիմումներում ուղղված թե ԽՍՀՄ միութենական իշխանություններին, թե միջազգային տարբեր կառույցներին, արտահայտված է նախ հայության կողմնորոշումը՝ հարցը լուծելու խաղաղ ճանապարհով և երկրորդ պատմական փաստերով հիմնավորված է ԼՂԻՄ-ը Ադրբեջանի կազմից անջատելու գաղափարը, ինչպես նաև ցույց է տրված մարզում ստեղծված կացությունը՝ կապված Ադրբեջանի վարած հակահայկական քաղաքականության դրսևորումների հետ:

Հետազոտությունն իրականացվել է № SCS 15.10.-005 գիտական թեմայի շրջանակներում:

ՀՏԴ 94(479.25)
ԳՄԴ 63.3(5Հ)

ԱՌԱՋԱԲԱՆ

Ադրբեջանի պանթուրքիստական քաղաքականության գլխավոր թիրախը՝ Արցախը, 1921թ. հուլիսի 5-ի ՌԿ(Բ)Կ Կենտկոմի կովկասյան բյուրոյի պլենումի անօրինական որոշմամբ բռնակցվեց Ադրբեջանին: Անտեսվեց և հաշվի չառնվեց ազգային ու պատմատարածքային գործոնը և առաջ մղվեց մտացածին «տնտեսական» գործոնը: Ադրբեջանցի պատմաբան Գ. Չասանլին իր աշխատության մեջ կեղծելով պատմական փաստերն, այդուհանդերձ խոստովանում է, որ Լեռնային Ղարաբաղը Ադրբեջանի կազմի մեջ մտցվեց վերջինիս նկատմամբ տնտեսական հակվածություն ունենալու պատճառաբանությամբ և անտեսվեց «պատմաէթնիկական» գործոնը¹. Փաստ, որը փաստորեն ընդունում է և ազերի պատմագիտությունը: Եվ այսպես 1921թ. հուլիսի 5-ի որոշման մեջ ասված էր.

ա. Ելնելով մուսուլմանների և հայերի միջև ազգային խաղաղություն հաստատելու անհրաժեշտությունից և վերին ու ստորին Ղարաբաղի տնտեսական կապից՝ Լեռնային Ղարաբաղը թողնել Ադրբեջանի ԽՍՀ-ի սահմաններում՝ նրան տրամադրելով մարզային լայն ինքնավարություն...²:

բ. Հանձնարարել Ադրբեջանի Կենտկոմին՝ որոշել ինքնավար մարզի սահմանները և ներկայացնել ՌԿ(Բ)Կ Կենտկոմի Կովկասյան բյուրոյի հաստատմանը:

գ. Հանձնարարել Կենտկոմի Կովկասյան բյուրոյի նախագահությունը՝ բանակցել Հայաստանի Կենտկոմի և Ադրբեջանի Կենտկոմի հետ՝ Լեռնային Ղարաբաղի արտակարգ կոմիսարի պաշտոնի թեկնածության շուրջը:

դ. Լեռնային Ղարաբաղի ինքնավարության շրջանակները պետք է որոշի Ադրբեջանի Կենտկոմը և ներկայացնի Կենտկոմի Կովկասյան բյուրոյի հաստատմանը:

1. Гасанли Г., *История дипломатии Азербайджанской республики. Том 2, Москва, 2013, стр.249.*

2. Խաչատրյան Կ., Աբրահամյան Չ., Հայության պայքարը ԼՂԻՄ-ը Խորհրդային Հայաստանի հետ միավորելու համար (փաստաթղթերի և նյութերի ժողովածու), Երևան 2011, էջ 8:

Այսպիսով, ՌԿ(բ)Կ կենտկոմի կովկասյան բյուրոյի պլենումի հուլիսի 5-ի ոչ օրինական որոշմամբ խախտվեց միջազգային իրավունքի հիմնարար՝ ազգերի ինքնորոշման իրավունքի սկզբունքը, ոտնահարվեցին Լեռնային Ղարաբաղի ազգաբնակչության ճնշող մեծամասնությունը (94.4%) կազմող հայության իրավունքները, անտեսվեցին Խորհրդային Չայաստանի շահերը: Արտահայտելով հայ ժողովրդի կամքը և քննադատելով ՌԿ(բ)Կ կենտկոմի կովկասյան բյուրոյի անօրինական որոշումը, արդեն հուլիսի 16-ին ՅԿ(բ)Կ կենտկոմը միանգամայն սխալ և անօրինական որակեց այն³: Միաժամանակ նշենք նաև այն, որ ի տարբերություն Ն. Նարիմանովի, Չայաստանի ներկայացուցիչ Ալ. Մյասնիկյանը այս հարցում չցուցաբերեց վճռականություն և սկզբունքայնություն և չպնդեց՝ «ղարաբաղյան հարցը» ՌԿ(բ)Կ կենտկոմի քննարկմանը ներկայացնելու պահանջը:

1921թ. հուլիսի 5-ի որոշումը չի կարող ծառայել որպես իրավական հիմք Լեռնային Ղարաբաղի կարգավիճակը և սահմանները որոշելու համար: Այն ընդունվել է երրորդ պետության՝ Ռուսաստանի բոլշևիկյան կուսակցության կողմից, որն օրինական իրավունքներ, կամ իրավագործություն չի ունեցել: Որոշումը կայացնելու պահին և Չայաստանը և Ադրբեջանը թեպետ խորհրդային, բայց անկախ պետություններ էին: Որոշումը բխում էր ոչ թե իրավական, կամ պատմական պատճառաբանությամբ, այլ մեկ անհատի՝ Նարիմանովի կամքի թելադրանքից: Այնուհետև, շուրջ երկու տարի պահանջվեց, որպեսզի Ադրբեջանը վերջապես իրագործեր Լեռնային Ղարաբաղին ինքնավարություն տալու պահանջը: Չէինք սխալվի, եթե նշենք, որ արցախահայությանը սկուտեղի վրա չտրվեց ինքնավարություն, այլ այն ձեռք բերվեց երկարատև պայքարի արդյունքում: Եվ այսպես շուրջ 2 տարվա պայքարից հետո Խորհրդային Ադրբեջանի ղեկավարությունը 1923թ. հուլիսի 7-ին ստիպված էր ընդունել 1921թ. հուլիսի 5-ի Կովբյուրոյի որոշման կետերի մեծամասնությանը հակասող «Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար մարզի» կազմավորման մասին դեկրետը: Այս դեկրետի ընդունման քաղաքական հիմնավորումը, ինչպես նշված էր փաստաթղթում, բխում էր «հայ-մուսուլմանական հարաբերությունների կարգավորման

3. *Խաչատրյան Կ., Աբրահամյան Յ., նշվ. աշխ., էջ 9:*

անհրաժեշտությունից միասնական պետության մեջ»: Հարկ է ընդգծել, որ 1921թ. հուլիսի 5-ի Կովբյուրոյի ապօրինի որոշումը Լեռնային Ղարաբաղը Ադրբեջանին թողնելու մասին, մի քայլ առաջ էր ԼՂԻՄ կազմավորման մասին 1923թ. ընդունված փաստաթղթից: ԼՂԻՄ-ի կազմավորման մասին որոշումը չնայած հռչակած ինքնավարությանը, այդուհանդերձ իրենով հակասում էր 1921թ. որոշման կետերին ոչ ի շահ հայերի:

Խախտելով ՌԿ(Բ)Կ Կովբյուրոյի որոշումը՝ Ադրբեջանի Կենտրոնում որոշեց մարզը ստեղծել «Լեռնային Ղարաբաղի հայկական մասից»: Մինչդեռ 1921թ. որոշման մեջ ասված էր. «Լեռնային Ղարաբաղը թողնել Ադրբեջանական ԽՍՀ սահմաններում՝ նրան տալով մարզային լայն ինքնավարություն՝ վարչական կենտրոն Շուշի քաղաքով»⁴: Այսինքն՝ լայն ինքնավարությունը պետք է տրվեր ոչ թե նրա մի մասին, այլ ողջ Լեռնային Ղարաբաղին: Արդյունքում՝ Լեռնային Ղարաբաղի շուրջ 12 հազար քառակուսի կմ տարածքից ստեղծվեց 4.4 հազար քկմ տարածք ընդգրկող ԼՂԻՄ-ը: Այսպիսով Ադր. ԽՍՀ ղեկավարությունը որդեգրեց ԼՂԻՄ-ի որպես ազգային հայկական պետական կազմավորման ինքնուրույնությունը սահմանափակելու և նրա ազգային էությունը խեղաթյուրելու քաղաքականություն: Լեռնային Ղարաբաղի ինքնավար մարզի անվանման մեջ չի ընդգծվել նաև նրա ազգային պատկանելիությունը: Հատկանշական է, որ ԼՂԻՄ-ի հռչակման հենց նույն օրը Ադրբեջանի իշխանությունները հայտնեցին գաղափար հռչակել քրդական ինքնավարություն, հենց ԼՂԻՄ-ի սահմանագծին: Այս մասին խոստովանություն կա ադրբեջանցի պատմաբանի մոտ: Հենց նույն օրն իսկ որոշվեց բզկտել ընդունված որոշումն: Հայկական այդ ինքնավար մարզի սահմանները որոշելիս կանխամտածված ձևով, մարզի կազմի մեջ չեն մտցրել Արցախ-Ղարաբաղի լեռնային մասի զգալի հատվածը, դուրս է թողնվել Գյուլիստանի մելիքության ամբողջ տարածքը՝ այժմյան Շահումյանի շրջանն ու Խանլարի շրջանի, ինչպես նաև Դիզակի մելիքության զգալի հատվածը: Ղարաբաղից անջատեցին նրա հարթավայրային շրջանը և Աղդամ ավանը

4. Փաշայան Գ., Ղարաբաղյան հիմնախնդրի քաղաքական փաստարկները ԼՂԻՄ կազմավորման և Ադր ԽՍՀ կազմից դուրսբերման շրջանի փաստաթղթերում (1923-1988), «21-րդ դար», հմ. 4, 2014թ., էջ 29:

դարձրին առանձին շրջանի կենտրոն: ԼՂԻՄ-ի տարածքը արհեստականորեն, նեղ շերտով, ընդամենը 6 կմ լայնությամբ, կտրվում է Հայաստանի հետ ընդհանուր սահման ունենալու հնարավորությունից: Այսպիսով, ԼՂԻՄ-ը, որն ընդգրկում էր Արցախի տարածքի մի հատվածը, չորս կողմից շրջափակվում է Ադրբեջանի կողմից ստեղծված և ադրբեջանցիներով բնակեցված վարչական շրջաններով և մեկուսացվում Հայաստանից:

Փոփոխություն տեղի ունեցավ նաև մարզի ինքնավարման մեջ: Սկզբում մարզը կոչվում էր ԱՕԽԿ (ինքնավար մարզ Լեռնային Ղարաբաղի), և փաստորեն անվանումն իսկ հուշում էր, որ ինքնավարությունը տրվել էր Լեռնային Ղարաբաղի մի մասին: 1936թ. մարզը վերանվանվեց ՀԿԱՕ (ԼՂԻՄ, Լեռնային Ղարաբաղի ինքնավար մարզ) դրանով Ադրբեջանը փորձում էր Ղարաբաղի սահմանները նեղացնել հենց ինքնավարության շրջանակներում, մինչդեռ Լեռնային Ղարաբաղը դա միայն այն չէր, ինչ ինքնավար մարզն էր, մարզը Արցախի մի մասն էր կազմում միայն: Այսպիսով դեմ լինելով ինքնավարությանը Ադրբեջանական իշխանությունները փորձում էին ամեն կերպ սահմանափակել այն, իսկ նրանց տարիների քաղաքականությունը միտված էր մարզի հայաթափման աստիճանական նպատակին: Արցախահայությունը երբևիցե չհամակերպվեց Ադրբեջանի կազմի մեջ հայտնվելու փաստի հետ, և չնայած խորհրդային իշխանության և կոմունիստական գաղափարախոսության հարուցած բոլոր կապանքների, մշտապես իր ձայնը բարձրացրեց պահանջելով լուծարել 1921թ. բռնակցման վերաբերյալ անօրինական որոշումը և մարզը միացնել Հայկական ԽՍՀ-ին: Այս նպատակին ուղղված՝ արցախահայությունը տարբեր ժամանակաշրջաններում բազմաթիվ դիմումնագրեր հղեց խորհրդային իշխանություններին, որոնց մեջ հստակ արտահայտված էր մարզում տիրող իրավիճակը՝ կապված Ադրբեջանի հակահայկական քաղաքականության դրսևորումների հետ: Նշված դիմումներում արցախահայությունը ճիշտ բնորոշել է 1921թ. կովբյուրոյի անօրինական որոշման ողջ հետևանքները, վեր հանել Արցախի՝ մայր Հայաստանի անբաժանելի մասը կազմելու պատմական հիմնավորումները և պահանջել ուղղելու տեղի ունեցած պատմական անարդարությունը:

1988թ. քաղաքական բարենպաստ պայմաններում, այսպես կոչված գորբաչովյան վերակառուցման շրջանում, վեր հառնեց ար-

ցախյան հիմնահարցը, որը ոչ թե մարել էր, այլ պարզապես անթելվել խորհրդային իշխանության ժամանակաշրջանի անբարենպաստ պայմաններում: Այն կրկին հայտնվեց օրակարգում՝ պատմական արդարության վերականգնման ակնկալիքով: 1988թ. փետրվարի 20-ի ԼՂԻՄ ժողովրդական պատգամավորների 20-րդ արտահերթ գումարման նստաշրջանը ընդունեց պատմական որոշում դիմել Ադրբեջանական ԽՍՀ և Հայկական ԽՍՀ Գերագույն խորհուրդներին ԼՂԻՄ-ը Ադրբեջանական ԽՍՀ կողմից՝ Հայկական ԽՍՀ կազմի մեջ ընդգրկելու համար⁵: Որոշման մեջ ասված էր, որ արտահայտելով ԼՂԻՄ աշխատավորության, ժողովրդական պատգամավորների, շրջանային և քաղաքային խորհուրդների, ինչպես նաև մարզի բնակչության կամքը, նստաշրջանը խնդրում է խոր ըմբռնումով մոտենալ Լեռնային Ղարաբաղի հայ բնակչությանը և լուծել մարզը Ադրբեջանական ԽՍՀ կազմից՝ Հայկական ԽՍՀ կազմ ընդգրկելու հարցը, միաժամանակ դիմել ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդին հարցը դրական լուծելու ակնկալիքով:

1988-ի պատմական որոշումը տրամաբանական շարունակություն է արցախյան հիմնահարցի բազմաթիվ քննարկումների, որի ակունքներն իջնում են մինչև 1918թ.: Այն հերթական օղակն էր արցախյան հիմնախնդրի պատմական շղթայի: Սակայն արցախահայության արդարացի պահանջին, Ադրբեջանը պատասխանեց հակահայկական ջարդերով /1988թ. փետրվար, հոկտեմբեր, 1990թ. հունվար, 1991թ. ապրիլ-մայիս/, տնտեսական շրջափակմամբ:

1989թ. հունվարին ԽՍՀՄ իշխանությունները Լեռնային Ղարաբաղի տարածքում մտցրեցին կառավարման հատուկ ձև⁶: Լեռնային Ղարաբաղի ժողովրդական պատգամավորների հալածանք, անձնագրային ռեժիմի պատրվակով շարունակվող ձերբակալություններ, մարզի շրջափակում, ջարդեր. նման եղանակով Ադրբեջանը ԽՍՀՄ զինված ուժերի օժանդակությամբ ձգտում էր խեղդել արցախահայության ազգային ինքնորոշման իրավունքը, նրա արդարացի և օրինական պահանջը:

5. *ԼՂՀ պետական արխիվ, ֆոնդ 1, ցուցակ 2, պահպանման միավոր 263, կապ 25, թերթ 1:*

6. *От самоопределения к международному признанию. Абхазия, Нагорный Карабах, Приднестровье, Южная Осетия, Тирасполь, 2008, стр. 139.*

1991թ. արցախահայության համար ստեղծվեց չափազանց ծանր կացություն: Լեռնային Ղարաբաղի նկատմամբ շարունակվում էր Ադրբեջանի կործանարար քաղաքականությունը:

1991թ. մայիսի 29-ին մարզային գործկոմի ժողովրդական պատգամավորների կողմից դիմում հղվեց ԱՄՆ-ի նախագահ Ջորջ Բուշին, Ֆրանսիայի նախագահ Ֆրանսուա Միտտերանին, ԳՖՀ կանցլեր Գեյմուտու Կոլեին, Միացյալ թագավորության վարչապետ Ջոն Մեյջերին, Ճապոնիայի վարչապետ Տոսիկո Կայֆուին, Իտալիայի հանրապետության նախարարների խորհրդի նախագահ Ջուլիո Անդրեոտտին, Կանադայի վարչապետ Բրայան Մալրունիին: Դիմումում ասված էր, որ, հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ աշխարհի զարգացած և առաջատար երկրների միջև սերտ տնտեսական և քաղաքական համագործակցությունը պետք է հանդիսանա ողջ աշխարհում կայունության և խաղաղության երաշխիքը, հաշվի առնելով յոթյակ պետությունների դերն ու ազդեցությունը աշխարհում տեղի ունեցող իրադարձություններում, ինչպես նաև ընդգծելով այդ պետությունների պատասխանատվությունը մարդկության առջև, խնդրում ենք կանգնեցնել Լեռնային Ղարաբաղում հայ բնակչության նկատմամբ կատարվող ցեղասպանությունը, որին զոհ են գնում անմեղ, խաղաղ մարդիկ: Դիմումի մեջ նշվում է, որ այդ գործողությունների հեղինակը ԽՍՀՄ ղեկավարությունն է⁷: Միաժամանակ նշվում էր, որ իրավահավասարության և իր ճակատագիրը ինքնուրույն տնօրինելու ժողովուրդների իրավունքների սկզբունքներից ելնելով, որոշել արցախահայության ներքին և արտաքին քաղաքական ստատուսը, ինչպես նաև առաջիկա Լոնդոնում կազմակերպվելիք «յոթյակի» հանդիպման ժամանակ, քննարկել Լեռնային Ղարաբաղի հայ բնակչությանը ԽՍՀՄ տարածքից դուրս գալու և քաղաքական ապաստան տրամադրելու հարցը, ազդել Խորհրդային Միության ղեկավարության վրա՝ արցախահայության նկատմամբ ցեղասպանության քաղաքականությունից հրաժարվելու համար:

1991թ. մայիսի 17-ին նոր դիմում հղվեց ՄԱԿ-ի գլխավոր քարտուղար Խավիեր Պերես Դե Կուէլյարին, ԱՄՆ-ի նախագահ Ջորջ Բուշին, Ֆրանսիայի նախագահ Ֆրանսուա Միտտերանին, Ամերի-

7. ԼՂՀ ՊԱ, ֆ. 1, ց. 1, պ.մ. 299, կ. 50, թ. 4:

կայի, Եվրոպայի, Ճապոնիայի, Հարավային Կորեայի, Սինգապուրի, Ֆիլիպինների նախագահներին: Դիմումում ասված էր, որ Լեռնային Ղարաբաղի հայության բռնի տեղահանման քաղաքականությունը իրենց հայրենի հողից, ոչ միայն չի կանգնեցվում, այլ նույնիսկ հասնում են վտանգավոր սահմանների: «Լեռնային Ղարաբաղը, ասված էր դիմումում, այժմ դարձել է ազգայնամոլության, բացահայտ ատելության և պետական ահաբեկչության դաշտ՝ թելադրված ԽՍՀՄ կենտրոնական իշխանությունների կողմից»⁸: Նշվում էր, որ հայ բնակչության ցեղասպանությունն իրականացվում է խորհրդային բանակի և Ադրբեջանի զինված ուժերի կողմից: 1991թ. մայիսի վերջերին ամբողջությամբ հայաթափվել էին Արփազյադուկ, Սպիտակաշեն, Պետրոսաշեն, Խցաբերդ, Քարազուլխ, Բանազուր, Մյուլքադարա, Ծամձոր, Եղծահող, Սեծ Շեն և այլ գյուղեր: Ամեն օր ավելանում են բնակելի այն վայրերի թիվը, որոնք հայտնվում են ոչնչացման սպառնալիքի տակ, անպատիժ սպանում են մարդկանց, որոնց թիվը արդեն հասնում էր հարյուրների: «Ըստ էության ԽՍՀՄ և Ադրբեջանական իշխանությունների կողմից լրիվությամբ ոտնահարվում են Լեռնային Ղարաբաղի հայ բնակչության իրավունքները»: Բոլոր դիմումներում նշվում էր, որ ԼՂԻՄ-ում կոպիտ կերպով ոտնահարվում են հայ բնակչության սահմանադրական իրավունքները, ընդհուպ մինչև ԼՂԻՄ-ի օրինական իշխանությունների լուծարումը, արցախահայությունը ենթարկվում են բարոյական, քաղաքական, ֆիզիկական ճնշման ընդհուպ մինչև բացահայտ բռնություն և մարդկային արժանապատվության ստորացում: Սումգայիթի, Բաքվի, Կիրովաբադի, Շամախիի, Շամքորի, Խանլարի և Դաշքեսանի շրջաններում տեղի ունեցած դեպքերը Ադրբեջանի որդեգրած հալածիչ քաղաքականության մասին են վկայում:

1991թ. Ադրբեջանի ղեկավարությունը որոշում ընդունեց Շահումյանի շրջանը լուծարելու և այն Գերանբոյի շրջանի մեջ մտցնելու մասին: 1991թ. հունվարի 15-ին ԽՍՀՄ Գերագույն Խորհրդի նախագահի տեղակալ Գ.Յանաեվին, ԽՍՀՄ Գերագույն Խորհրդի նախագահ Ա.Ի.Լուկյանովին և Հայկական ԽՍՀ Գերագույն Խորհրդի նախագահ Լևոն Տեր-Պետրոսյանին հղած դիմումում ասվում էր, որ Ադրբեջանի կողմից որգեդրած արցախյան հիմնախնդրի լուծման

8. ԼՂՀ ՊԱ, ֆ. 1, ց. 1, պ.մ. 299, կ. 50, թ. 17:

տարբերակն արդեն բացահայտ իրականացվում է: Դիմումում արցախահայությունն իր բողոքն էր հայտնում Շահումյանի շրջանի՝ պատմական Գյուլիստանի մելիքության լուծարման և այն Ադրբեջանական շրջանի մեջ ներառելու մասին: «Շրջանը - /Շահումյանի Ա.Ա./ 100 տոկոսանոց հայ բնակչությամբ, կազմվեց 1930թ.: 1940թ. նրա կազմի մեջ ընդգրկվեցին 4 գյուղխորհուրդներ հարևան ադրբեջանական շրջաններից, ինչպես տեսնում ենք հեռու գնացող նպատակներով»⁹: Դիմումում խնդրվում էր պահպանել Շահումյանի շրջանը որպես վարչատարածքային միավոր:

Շրջափակման մեջ գտնվող Լեռնային Ղարաբաղում իրավիճակը գնալով սրվում էր: Միութենական իշխանությունների աջակցությամբ Ադրբեջանի իշխանությունները շարունակում էին մարզի ժողովրդագրական պատկերը փոփոխելու հին ռազմավարությունը: 1991թ. հունվարին Ադրբեջանի ղեկավարությունը որոշում ընդունեց ԼՂԻՄ-ին հարակից ավելի քան 80%-ով հայաբնակ Շահումյանի շրջանը ադրբեջանաբնակ Կասում-Իսմայիլի շրջանի մեջ ընդգրկելու մասին: Արցախահայության անունից 1991թ. հունվարի 15-ին ԽՍՀՄ Գերագույն Խորհրդի նախագահ Ա.Ի. Լուկյանովին, ԽՍՀՄ Գերագույն Խորհրդի նախագահի տեղակալ Յանաեվին և Չայկական ԽՍՀ Գերագույն Խորհրդի նախագահ Լևոն Տեր-Պետրոսյանին հղած դիմումում ասվում էր, որ Ադրբեջանի կողմից որդեգրած արցախյան հիմնահարցի լուծման տարբերակն արդեն բացահայտ իրականացվում է: Դիմումում արցախահայությունն իր բողոքն էր հայտնում Շահումյանի շրջանի՝ պատմական Գյուլիստանի մելիքության լուծարման և այն ադրբեջանական շրջանի մեջ ներառելու մասին: «Շրջանը, ասված էր դիմումում, իր 100 տոկոսանոց հայ բնակչությամբ, կազմվեց 1930թ.: 1940թ. նրա կազմի մեջ ընդգրկվեցին 4 գյուղխորհուրդներ հարևան ադրբեջանական շրջաններից, ինչպես տեսնում ենք հեռու գնացող նպատակներով»¹⁰: Դիմումում խնդրվում էր հասցեատերերից պահպանել Շահումյանի շրջանը որպես առանձին վարչատարածքային միավոր:

Արցախահայության համար չափազանց ծանր այս ժամանակաշրջանում, ԼՂԻՄ մարզային գործկոմի ժողովրդական պատգա-

9. ԼՂՀ ՊԱ, ֆ. 1, ց. 1, պ.մ. 299, կ. 50, ք. 49:

10. ԼՂՀ ՊԱ, ֆ. 1, ց. 1, պ.մ. 299, կ. 50, ք. 49:

մավորների, շրջանային խորհուրդների, հասարակական-քաղաքական կազմակերպությունների ղեկավարների կողմից հաճախ էին կազմվել բողոքի դիմումներ կամ խնդրագրեր ուղղված ԽՍՀՄ միութենական իշխանություններին, ինչպես նաև ՄԱԿ-ի, Եվրոպական մի շարք երկրներին, ԱՄՆ-ի ղեկավար շրջանակներին արցախյան հիմնահարցի վրա վերջիններիս ուշադրությունը սևեռելու համար: Պատմական տարբեր ժամանակաշրջաններում հայությունն իր անկախությունը վերականգնելու նպատակով, շարժում կազմակերպելու համար, օժանդակության դիմումնագրեր է հղել այս կամ այն տերության հասցեով: Սակայն պատմության մեզ ավանդած դասերը ցույց տվեցին, որ իրական տեղաշարժ հօգուտ ժողովրդի ազատագրական շարժման մեջ արձանագրվեց այն պահին, երբ այդ շարժումը կողմնորոշվեց դեպի սեփական ուժերին ապավինելու գործուն, երբ բարձրացվեց համազգային պայքարի դրոշ: Արցախահայության արդարացի պայքարը, ազատագրական շարժումը ևս աչքի ընկավ արցախահայության հանդեպ ադրբեջանցիների իրագործած բարբարոսությունների նկատմամբ բողոքի և դիմումների կազմամբ, որոնց բովանդակությունից և հասցեագրումներից կարելի է կազմել մի քանի կարևոր եզրակացություններ: Սկզբնական շրջանում այդ դիմումները հղվում էին միութենական իշխանությունների հասցեով: Այսպես 1991թ. հունվարի 22-ին ԽՍՀՄ նախագահ Գորբաչովին, տեղակալ Յանաեվին, ԽՍՀՄ Գերագույն Խորհրդի նախագահ Լուկյանովին, Ներքին գործերի նախարար Պուգոին և ԽՍՀՄ ժողովրդական պատգամավորներին ԼՂԻՄ-ի աշխատավորության անունից հղած դիմումում ասվում էր. «Մենք, ԼՂԻՄ-ի աշխատավորներս, դադարեցնելով արդյունաբերական ձեռնարկությունների, շինարարական կազմակերպությունների, առողջապահական և լուսավորական հիմնարկների, կենսագործունեության այլ օբյեկտների աշխատանքը, դուրս ենք եկել բողոքի ընդդեմ Լեռնային Ղարաբաղի, Շահումյանի շրջանի և Գետաշենի ենթաշրջանի հայ բնակչության՝ 3 տարի շարունակվող բացահայտ տեռորի և բռնությունների:

Մեզ միանգամայն պարզ է ադրբեջանական ղեկավարության կողմից իրականացվող քաղաքականության նպատակը, որն արդեն շարունակվում է շուրջ 70 տարի: Մեզ միայն անհասկանալի է երկրի ղեկավարության /ԽՍՀՄ – Ա.Ա./ բռնած դիրքորոշումը այս սուր

կոնֆլիկտում»¹¹: Այնուհետև դիմումում ասվում էր, որ հավատալով վերակառուցմանը և աջակցելով նրան, արցախահայությունը որպես պատասխան ստացավ արտակարգ իրավիճակ փաստացի ռազմական իրադրության պայմաններում, մարզի շրջափակում, պետական մարմինների լուծարում, որին հետևեցին բազմաթիվ ձերբակալություններ, շարժման ակտիվիստների նկատմամբ վայրագություններ, հակահայկական տրամադրություններ: Վերջում նշված էր, որ մինչև արցախյան հիմնախնդրի քաղաքական լուծումը, պահանջում ենք ճանաչել ԼՂԻՄ մարզխորհրդի և մարզային գործկոմիտեի լիազորությունները¹²: Եվ ԼՂԻՄ-ի տարածքից հանել Ադրբեջանի հանրապետության զինված ուժերին:

ԽՍՀՄ ղեկավարության հասցեով 1991թ. փետրվարի 6-ին հղած դիմումում ասվում էր, որ Ադրբեջանի հատուկ նշանակության ուժերի բարբարոսական գործողությունների արդյունքում, որոնք ահաբեկում են խաղաղ բնակչությանը, մահանում են անմեղ մարդիկ, սնանկանում են հայկական բնակավայրերը: «ԼՂԻՄ-ի շուրջը ստեղծելով քաղաքական, տնտեսական և տրանսպորտային օղակ, Ադրբեջանի իշխանությունները վարում են կեղտոտ քարոզարշավ՝ ուղղված հասարակայնությանը խաբելուն, երկու ժողովուրդների միջև կոնֆլիկտի սրման»¹³: «Ադրբեջանն իր քաղաքականությամբ ավելի է սրում իրավիճակը, ուժեղացնում մեր վճռականությունը ազատ կյանքի ձգտման, մեր նախնիների հողի լիիրավ տերերը լինելուն: Մեզ ոչ ոք չի կարող մեր ընտրած ուղուց շեղել, այդ ուղին ընտրել է ժողովուրդը, որն իր կամքն է արտահայտել բոլոր մակարդակների ժողովրդական պատգամավորների խորհրդի նստաշրջաններում, միութենական իշխանություններին ուղղված դիմումներում»¹⁴: 1991թ. փետրվարին լրացավ արցախյան շարժման 5 տարին: Տեղի ունեցած բազմահազար ցույցի աշխատավորների կազմած դիմումում, որն ուղարկվեց միութենական իշխանություններին, ասվում է, որ 1988թ. պատմական որոշումը դարձավ ժողովրդի

11. ԼՂՀ ՊԱ, ֆ. 1, ց. 1, պ.մ. 308, կ. 52, թ. 1:

12. Վերջինիս լիազորությունները դադարեցվեցին ԽՍՀՄ Չերագույն խորհրդի նախագահության 1989թ. հունվարի 12-ի հրամանով:

13. ԼՂՀ ՊԱ, ֆ. 1, ց. 1, պ.մ. 308, կ. 52, թ. 4:

14. Նույն տեղում, թ. 5:

կամքի արտահայտություն, որը շուրջ 70 տարի ձգտում է միավորել Հայկական ԽՍՀ-ին, որի կամքին հակառակ 1921թ. այն բռնակցվեց Ադրբեջանին: Սակայն այս հարցում ինչպես նշված էր դիմումում, Ադրբեջանը բռնեց վերակառուցման ոգուն և գաղափարին ոչ համապատասխան դիրքորոշում, որի պատճառով էլ մեր «ժողովրդավարական պայքարը վեր ածվեց ազգամիջյան կոնֆլիկտի»¹⁵: Անարդարացի կերպով հայ ժողովրդից մասնատված մի հատվածի նկատմամբ Ադրբեջանի իշխանությունները գործի դրեցին համընդհանուր ճանաչված մարդու իրավունքների և ազատությունների դժոխային ճնշման եղանակներ: Ողջ Ադրբեջանական ԽՍՀ-ում մեր հայրենակիցների նկատմամբ կազմակերպված զանգվածային ջարդերից ու սպանություններից հետո ԼՂԻՄ-ը գրկվեց պետական, կուսակցական և հասարակական իշխանություններից: Շրջափակումը, սպառնալիքը, սպանություններն ու ջարդերը, մարդկային և ազգային արժանապատվության ստորացումները, ահա ոչ ամբողջական թվարկումը ադրբեջանական զինված ուժերի գործողությունները:

1991թ. գարնանը իրավիճակն առավել սրվեց: ԽՍՀՄ ներքին գործերի նախարարության ներքին գործերը և Ադրբեջանի օմոնականները 1991թ. ապրիլի 30-ին համատեղ լայնածավալ գործողություններ սկսեցին՝ իբր Գետաշենում և Մարտունաշենում գտնվող ապօրինի զինված միավորումներին զինաթափելու համար: Դա տխրահռչակ «Կոլցո» գործողությունն էր, որի նպատակը Գետաշենի և Մարտունաշենի բնակչության բռնագաղթեցումն էր¹⁶:

1991թ. մայիսի 15-ին ԼՂԻՄ մարզխորհրդի հատուկ որոշմամբ մարզում հայտարարվեց արտակարգ իրավիճակ: Որոշման մեջ ասված էր, որ մարզի տնտեսական շրջափակման ուժեղացումը, Խանլարի շրջանի Գետաշենից, Շուշիի և Հադրութի շրջանի մի շարք գյուղերի հայ բնակչության շարունակվող բռնագաղթը, Ադրբեջանին սահմանակից շրջաններում տիրող կողոպուտը, ինչպես նաև ժողովրդական տնտեսության ծանր կացությունը ստեղծել են արտակարգ իրավիճակ: Հաշվի առնելով այդ ամենը՝ մարզի տնտեսության անխափան գործունեության, կենսապահովման, հասարակա-

15. ԼՂՀ ՊԱ, ֆ. 1, ց. 1, պ.մ. 308, կ. 52, ք. 21:

16. Աբրահամյան Հ., Մարտնչող Արցախը, Գիրք Գ, 1985-2000, էջ 266:

կան կարգի պահպանման նպատակով 1991թ. մայիսի 15-ից հայտարարել ԼՂԻՄ-ում արտակարգ իրավիճակ և ստեղծել ժամանակավոր արտակարգ հանձնաժողով¹⁷: Իրավիճակը գնալով սրվում էր՝ դառնալով օրհասական: Կուլցո գործողությունն իր շարունակությունը գտավ հայկական մյուս գյուղերում: Անձնագրային ռեժիմի ստուգման պատրվակով գործի էր դրվել ԽՍՀՄ ներքին գորքերի և ադրբեջանական օմոնի ուժերը:

1991թ. հուլիսին ԼՂԻՄ իշխանությունների կողմից քննարկվում էր Ադրբեջանական իշխանությունների հետ բանակցելու խնդիրը: Հանդիպումը տեղի է ունեցել Բաքվում հայկական պատվիրակության, որին գլխավորում էր Լեոնարդ Պետրոսյանը, և Ադրբեջանի նախագահ Ա.Մութալիբովի, Կոմկուսի կենտկոմի երկրորդ քարտուղար Վ. Պոլյանիչկոի, կենտկոմի քարտուղար Դաշտամիրովի միջև: Հանդիպման ժամանակ երևաց Ադրբեջանի ապակառուցողական, թշնամական կողմնորոշումը: Ադրբեջանի նախագահ Ա.Մութալիբովը ցինիկաբար հայտարարում է. «Մենք թույլ չենք տա Հայաստանի միջամտությունը մարզի կառավարման գործում: Մշակութային կապերի հաստատում, լեզվի հարցեր, գրականության և այլն, խնդրեն, ոչ մեկ չի խանգարի: Հայաստանի կոմկուսի առաջին քարտուղար ընկ. Սարգսյանը գրում է, թե իրենք բարձրացնելու են մարզի կարգավիճակը: Իսկ ո՞վ է նա, որ բարձրացնի: Ես ասել եմ ընկ. Գորբաչովին այդ մասին, որպեսզի թույլ չտրվի միջամտություններ: Իմիջայլոց, երբ ԽՍՀՄ նախագահի օգնականը մոտեցավ ինձ և ասաց. «Ղարաբաղին տանք ինքնավար հանրապետության կարգավիճակ», ես պատասխանել եմ, որ արդեն ուշ է, զնացքը անցել է»¹⁸: Այնուհետև Ադրբեջանի նախագահը հորդորեց պատվիրակությանը Հայաստանից անկախ գործելու: Ահա այսպիսի քաղաքականություն էր որդեգրել Ադրբեջանը: Մինչ հայկական կողմը բարձրացնում էր իր արդարացի ծայրը անջատվել Ադրբեջանից և միանալ Հայաստանին, Ադրբեջանի ղեկավարությունը ամեն կերպ փորձում էր ոչ միայն խլացնել այն, այլ նաև հարցը մոտեցնել փակուղի: Այսպիսով, արցախահայության արդարացի պահանջը հիմնավորված պատմական անհերքելի փաստարկներով, ինչպես միշտ մնում

17. ԼՂՀ ՊԱ, ֆ. 1, ց. 2, պ.մ. 314, կ. 28, թ. 11:

18. Նույն տեղում, պ.մ. 320, թ.15:

էր անպատասխան: Դրան ի պատասխան Ադրբեջանը Արցախի նկատմամբ սանձազերծեց լայնամասշտաբ պատերազմ: Ճիշտ կողմնորոշվելով ստեղծված իրավիճակում, արցախահայությունը դրսևորելով իր անշեղ ու հստակ պատմական կամքը, 1991թ. սեպտեմբերի 2-ին հռչակեց ԼՂՀ անկախությունը, սակայն միաժամանակ հայությունը ստիպված էր զինված պայքարով տեր կանգնել իր հայրենի երկրամասի նկատմամբ ունեցած լիիրավ իրավունքներին:

Սույն ժողովածուի մեջ հավաքագրված են արխիվային նյութեր, որոնց մեջ արտացոլված են արցախյան շարժման վերաբերյալ տեղեկություններ, մասնավորապես ներկայացված են արցախահայության բազմաթիվ դիմում-պահանջագրերը ուղղված ԽՍՀՄ իշխանություններին, միջազգային կազմակերպություններին, համաշխարհային հանրությանը՝ մարզը Ադրբեջանի կազմից անջատելու և Հայաստանի Հանրապետության անբաժանելի մասը ճանաչելու խնդրանքով: Սակայն ինչպես խորհրդային, այնպես էլ ետխորհրդային շրջանում արցախահայության արդարացի պահանջը մնում էր անպատասխան, արդյունքում հայությունը ստիպված էր իրեն պարտադրված պատերազմում ապացուցել իր իրավունքների ու պահանջների արդարացիությունը ու վերականգնել պատմական արդարությունը:

РЕШЕНИЕ

О ходатайстве перед Верховными Советами Азербайджанской и Армянской ССР о передаче НКАО из состава Азербайджанской ССР в состав Армянской ССР.

Идя навстречу пожеланиям трудящихся, воле избирателей, всего населения области, Нагорно-Карабахский областной Совет народных депутатов обсудил вопрос о передаче НКАО из состава Азербайджанской ССР в состав Армянской ССР.

Областной Совет народных депутатов отмечает, что повсеместно были проведены сельские сходы, собрания трудовых коллективов, сессии районных и городских Советов народных депутатов, на которых были приняты решения, в соответствии с пожеланиями населения области, ходатайствовать перед высшими органами государственной власти Союза ССР, Азербайджанской ССР и Армянской ССР о передаче автономной области из состава Азербайджанской ССР в состав Армянской ССР.

Учитывая вышеизложенное, заслушав и обсудив выступления депутатов НКАО о ходатайстве перед Верховными Советами Азербайджанской ССР и Армянской ССР о передаче НКАО из состава Азербайджанской ССР в состав Армянской ССР внеочередная сессия Нагорно-Карабахского областного Совета народных депутатов РЕШИЛА:

Идя навстречу пожеланиям трудящихся НКАО, просить Верховный Совет Азербайджанской ССР и Верховный Совет Армянской ССР проявить чувство глубокого понимания чаяний армянского населения Нагорного Карабаха и решить вопрос о передаче НКАО из состава Азербайджанской ССР в состав Армянской ССР. Одновременно ходатайствовать перед

Верховным Советом Союза ССР о положительном решении данного вопроса.

Поручить редакции газеты “Советакан Карабах” - “Советский Карабах” и областному комитету по телевидению и радиовещанию передать информационные выпуски по прошедшей сессии.

ГА НКР, ф. 1, оп. 1, ед. хр. 263, св. 25, стр. 3.

ДЕКЛАРАЦИЯ **о провозглашении Нагорно-Карабахской Республики**

Совместная сессия Нагорно-Карабахского областного и Шаумяновского районного Советов народных депутатов с участием депутатов Советов всех уровней, выражая волю народа, закрепленную фактически проведенным референдумом и в решениях органов власти НКАО и Шаумяновского района в 1988-1991 гг., его стремление к свободе, независимости, равноправию и добрососедству;

констатируя провозглашение Азербайджанской Республикой “восстановления государственной независимости 1918-1920гг.”;

учитывая, что проводимая в Азербайджане политика апартеида и дискриминации создала в республике атмосферу ненависти и нетерпимости к армянскому народу, приведшую к вооруженным столкновениям, человеческим жертвам, массовой депортации жителей мирных армянских сел;

основываясь на действующей конституции и законах Союза ССР, предоставляющих народам автономных образований и компактно проживающим национальным группам право на самостоятельное решение вопроса о своем государственно-правовом статусе в случае выхода союзной республики из ССР;

отмечая, что территория Шаумяновского района была насильственно отторгнута от Нагорного Карабаха и, считая стремление армянского народа к воссоединению естественным и соответствующим нормам международного права;

стремясь к восстановлению добрососедских отношений между армянским и азербайджанскими народами на основе взаимного уважения прав друг друга;

принимая во внимание сложность и противоречивость обстановки в стране, неопределенность судьбы будущего Союза, союзных структур власти и управления;

уважая и следуя принципам Всеобщей Декларации прав

человека и Международного пакта об экономических, социальных и культурных правах, Международного пакта о гражданских, политических и культурных правах, и рассчитывая на понимание и поддержку международного сообщества,

**ПРОВОЗГЛАШАЕТ
НАГОРНО-КАРАБАХСКУЮ РЕСПУБЛИКУ В ГРАНИЦАХ
НЫНЕШНЕЙ НАГОРНО-КАРАБАХСКОЙ АВТОНОМНОЙ
ОБЛАСТИ И СОПРЕДЕЛЬНОГО ШАУМЯНОВСКОГО
РАЙОНА. СОКРАЩЕННО НКР**

Нагорно-Карабахская Республика пользуется полномочиями, предоставленными республикам Конституцией и законодательством СССР и оставляет за собой право самостоятельно определять свой государственно-правовой статус на основе политических консультаций и переговоров с руководством страны и республик.

На территории Нагорно-Карабахской Республики до принятия Конституции и законов НКР действуют Конституция и законодательство СССР, а также другие ныне действующие законы, которые не противоречат целям и принципам настоящей Декларации и особенностям Республики.

Совместная сессия Нагорно-Карабахского
областного и Шаумяновского районного Советов
народных депутатов с участием депутатов
всех уровней

2 сентября 1991 года

**ԼԵՌՆԱՅԻՆ ՂԱՐԱՔԱՂԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ՕՐԵՆՔԸ
ԼԵՌՆԱՅԻՆ ՂԱՐԱՔԱՂԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՊԵՏԱԿԱՆ ԱՆԿԱԽՈՒԹՅԱՆ ՀԻՍՈՒՆՔՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ**

Ելնելով յուրաքանչյուր ազգի ինքնորոշման իրավունքից, Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունում անցկացված 1991 թ. դեկտեմբերի 10-ի հանրաքվեով հաստատված՝ Լեռնային Ղարաբաղի բնակչության գերակշիռ մեծամասնության ազատորեն արտահայտված կամքի հիման վրա, Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության Գերագույն խորհուրդն՝ ելնելով իր ճակատագիրը ազատորեն, ինքնուրույն որոշելու՝ Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության բնակչության անկապտելի իրավունքից, գիտակցելով, որ միայն քաղաքական ու տնտեսական միասնական տարածություն ունեցող Անկախ Պետությունների Համագործակցության շրջանակներում ազգերի ազատ և իրավահավասար միավորումն է երաշխավորում նրանց համակողմանի զարգացումը, անհրաժեշտ համարելով միջազգային իրավունքի համընդհանուր ճանաչում գտած նորմերի և սկզբունքների վրա հիմնված օրենսդրական բազայի ստեղծումը, ընդունում է սույն սահմանադրական Օրենքը:

1. Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունը անկախ ժողովրդավարական պետություն է, որն ինքնուրույն կերպով է որոշում այլ պետությունների հետ համագործակցության ձևերը: Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունում ամբողջ իշխանությունը պատկանում է ժողովրդին և ելնում է ժողովրդից, որն այն իրագործում է ինչպես անմիջականորեն, այնպես էլ՝ իր կազմից կազմակերպող ներկայացուցչական մարմինների միջոցով: Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության ինքնիշխանությունն արտահայտվում է նրա կողմից իր ամբողջ տարածքում օրենսդիր, գործադիր և դատական բարձրագույն իշխանության ինքնուրույն իրականացման ձևով՝ ի շահ հանրապետությունում բնակվող բոլոր ազգերի:

2. Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունը ինքնուրույն է լուծում հանրապետության քաղաքական, տնտեսական, սոցիալ-մշակութային շինարարությունը, նրա վարելա-տարածքային կառուցվածքին առնչվող բոլոր հարցերը:

3. Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության կազմի մեջ մտնում են Ասկերանի, Մարտակերտի, Մարտունու, Հադրուբի, Շահումյանի, Շուշիի շրջանները:

Հանրապետության մայրաքաղաքը Ստեփանակերտ քաղաքն է:

Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության տարածքը անօտարելի է և չի կարող փոփոխվել առանց Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության ամբողջ բնակչության հանրաքվեով արտահայտված բնակչության ազատ կամ արտահայտման վրա հիմնված՝ Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության Գերագույն խորհրդի:

Այլ պետությունների /հանրապետությունների/ հետ Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության ունեցած սահմանները կարող են փոխվել միայն նրանց հետ փոխհամաձայնությամբ:

4. Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության սահմանադրաիրավական կարգավիճակը չի կարող փոփոխվել առանց Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության Գերագույն խորհրդի որոշման: Այլ հանրապետությունների հետ Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության փոխհարաբերությունները կառուցվում են նրանց իրավահավասարության, համագործակցության, ինքնիշխան իրավունքները փոխադարձ հարգելու և միմյանց ներքին գործերին չմիջամտելու սկզբունքների վրա:

Այնպիսի հարցերի լուծմանը միջամտելը, որոնք Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության իրավունքի մեջ են մտնում, պետք է զնահատվի իբրև նրա ինքնիշխան իրավունքների ոտնահարում:

5. Հողը, ընդերքը, ջուրը, անտառները, բնական մյուս պաշարները Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության ազգային հարստությունն են, Հանրապետության սեփականությունը և պատկանում են Լեռնային Ղարաբաղի ժողովրդին:

6. Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության էկոնոմիկան կազմում է մեկ միասնական ժողովրդատնտեսական համալիր, որն ընդգրկում է հանրապետության տարածքում իրականացվող արտադրության, բաշխման և փոխանակման բոլոր օղակները:

Հանրապետությունում ճանաչվում է սեփականության բոլոր տեսակների իրավահավասարությունը, քաջալերվում՝ ազատ ձեռներեցությունը: Հանրապետությունը պահպանում է սեփականատերերի բոլոր իրավունքները, նպաստավոր պայմաններ ստեղծում տն-

տեսական գործունեության բոլոր տեսակների համար՝ նպատակ ունենալով պահպանել հանրապետության տնտեսական ինքնուրույնությունը:

7. Հանրապետության պետական իշխանության բարձրագույն մարմինը Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության Գերագույն խորհուրդն է, իսկ նստաշրջանների միջև ընկած ժամանակաշրջանում՝ Գերագույն խորհրդի նախագահությունը:

Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության նախարարների խորհուրդը՝ Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության կառավարությունը, Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության պետական իշխանության գործադիր և կարգադիր բարձրագույն մարմինն է:

Մինչև Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության սահմանադրության ընդունելը՝ Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության Գերագույն խորհրդի, նրա նախագահության, Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության նախարարների խորհրդի լիազորությունները որոշվում են «Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության Գերագույն խորհրդի մասին» «Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության նախարարների խորհրդի մասին» Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության օրենքով, սույն օրենքով, օրենսդրական այլ ակտերով:

8. Հանձնիս Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության պետական իշխանության և կառավարման բարձրագույն մարմինների, նրա իրավասության մեջ մտնում են.

1. Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության սահմանադրությունը և օրենքներ ընդունելը, սահմանադրության մեջ փոփոխություններ մտցնելը, դրանց խախտումը վերահսկելը:

2. Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության սահմանների փոփոխումը, ազգատարածքային միավորումների ստեղծումը, վերացումը, շրջանների, քաղաքների, ավանների, գյուղերի և մյուս բնակավայրերի ստեղծումը, անվանումը և վերանվանումը, ինչպես նաև Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության շրջանների վարչական կենտրոնների սահմանումը և տեղափոխումը:

3. Հանրապետության ինքնիշխանության, պետական կարգի, քաղաքացիների իրավունքների և ազատությունների պահպանումը:

4. Պետական իշխանության և կառավարման մարմինների բոլոր օղակների գործունեության կարգի սահմանումը:

5. Մեկ միասնական սոցիալ-տնտեսական և գիտատեխնիկական քաղաքականություն վարելը, հողի, ընդերքի, անտառների և ջրի, բնական մյուս պաշարների օգտագործման ու շահագործման կարգի սահմանումը, էկոլոգիական քաղաքականության իրականացումը:

6. Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության տնտեսական և սոցիալական զարգացման պետական պլանների, Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության պետական բյուջեի մշակումն ու հաստատումը և դրանց կատարման մասին հաշվետվությունների հաստատումը:

7. Հանրապետության ֆինանսա-վարկային հիմնարկների գործունեության, Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության պետական բյուջեի կազմավորման համար ստացվող եկամուտների հանդեպ վերահսկողության սահմանումը, միասնական հարկային քաղաքականություն վարելը:

8. Ժողովրդական տնտեսության բոլոր ճյուղերի, սոցիալական ոլորտի ղեկավարումը, պատմության, մշակույթի և բնության հուշարձանների պահպանումը:

9. Ներքին գործերի և ազգային անվտանգության մարմինների ղեկավարումը, զինված ուժերի կազմավորումը և նրանց գործունեության ղեկավարումը:

10. Սահմանադրական վերահսկողության կոմիտեի ստեղծումը, Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության Գերագույն դատարանի, Հանրապետության արդարադատության մյուս մարմինների կազմավորումը, նրանց իրավասության և աշխատակազմի որոշումը:

11. Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության Գլխավոր դատախազի նշանակումը և պաշտոնից ազատումը, Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության դատախազության գործունեության կազմակերպման և կարգի հիմունքների սահմանումը:

12. Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության դատարանի կողմից դատապարտված քաղաքացիներին ներում շնորհելը:

13. Հանրապետության արտաքին քաղաքական գործունեությունը և ներկայացուցչությունը միջազգային հարաբերություններում: Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունը իրավունք ունի անմիջական հարաբերությունների մեջ մտնել օտարերկրյա պետությունների հետ, պայմանագրեր կնքել նրանց հետ, դիվանագիտական և

հյուպատոսական ներկայացուցիչներ փոխանակել, մասնակցել միջազգային կազմակերպությունների գործունեությանը:

14. Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության պետական ինքնիշխանության խորհրդանիշներին առնչվող հարցերի վերաբերյալ որոշումների ընդունումը:

15. Հանրապետական նշանակության այլ հարցերի լուծում:

9. Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունում սահմանվում է միասնական քաղաքացիություն: Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության քաղաքացիության ձեռքբերման և կորսման հիմքն ու կարգը սահմանվում են Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության քաղաքացիության մասին օրենքով: Կրկնական քաղաքացիության ձեռքբերման կարգը և հիմքը կարգավորվում են այլ պետությունների /հանրապետությունների/ հետ պայմանագրերով:

Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության քաղաքացիները անկախ ծագումից, սոցիալական և ունեցվածքային դիրքից, ռասայական և ազգային պատկանելությունից, սեռից, կրթությունից, լեզվից, կրոնի նկատմամբ վերաբերմունքից, զբաղմունքի տեսակետից և բնույթից, բնակության վայրից, հավասար են օրենքի առաջ:

Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության իրավահավասարությունը ապահովվում է տնտեսական, քաղաքական, սոցիալական և մշակութային կյանքի բոլոր բնագավառներում:

Հանրապետությունը ապահովում է քաղաքացիների իրավունքների ազատություն այն լրիվ ծավալով, որը պարունակվում է մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրի մեջ:

10. Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության պետական լեզուն հայերենն է:

Հանրապետության պետական հոգատարությունն է նրա ըստ ամենայնի զարգացումը:

Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունը ապահովում է մյուս լեզուների ազատ կիրառումն ու զարգացումը:

Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունը ապահովում է մյուս լեզուների ազատ կիրառումն ու զարգացումը հանրապետության տարածքում, որոնցով նա օգտվում է, երաշխավորում է ազգային փոքրամասնությունների իրավունքները, նպաստավոր պայմաններ ստեղծում կյանքի բոլոր ոլորտներում նրանց զարգացման համար:

11. Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության պետական ինքնիշխանության խորհրդանիշները՝ գերբը, դրոշը և հիմնը սրբազան են և պահպանվում են օրենքով:

12. Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունը ճանաչում և միանում է Հելսինկիի համաձայնագրին, համընդհանուր ճանաչված միջազգային իրավական այլ ակտերին և ուրիշ պետությունների հետ իր հարաբերությունները կառուցում է ինքնիշխան, իրավահավասարության, ուժ գործադրելուց կամ ուժով սպառնալուց փոխադարձ հրաժարման. վեճերի խաղաղ կարգավորման. ներքին գործերին չմիջամտելու. մարդու իրավունքների և հիմնական ազատությունների հարգման. իրենց ճակատագիրը տնօրինելու ժողովուրդների իրավունքի և իրավահավասարության, պետությունների համագործակցության, միջազգային իրավունքի հանուրի կողմից ճանաչված սկզբունքներից և նորմերից, ԽՍՀՄ կնքած միջազգային պայմանագրերից բխող պարտավորությունների բարեխիղճ կատարման սկզբունքների պահպանման հիման վրա:

ԼԵՌՆԱՅԻՆ ՂԱՐԱԲԱՂԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԳԵՐԱԳՈՒՅՆ ԽՈՐՀՐԴԻ ՆԱԽԱԳԱՅ՝

Ա. ՄԿՐՏՉՅԱՆ

ԼԵՌՆԱՅԻՆ ՂԱՐԱԲԱՂԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԳԵՐԱԳՈՒՅՆ ԽՈՐՀՐԴԻ ՔԱՐՏՈՒՂԱՐ՝

Վ. ՀԱԿՈԲՅԱՆ

ԼՂՀ պետական արխիվ, ֆոնդ 1, ցանկ 2, պահպանման միավոր 320, կապ 28, թերթ 1-6:

*Президенту СССР
М. С. Горбачеву*

Уважаемый Михаил Сергеевич.

Постоянный поиск путей выхода из создавшейся в Нагорном Карабахе и вокруг него чрезвычайной ситуации решения карабахской проблемы привел нас к убеждению, что наиболее приемлемым путем для этого является отказ от политики конфронтации и переход на путь диалога с союзными органами и властями Азербайджанской Республики.

За последнее время исполком областного Совета народных депутатов неоднократно анализировал нынешнюю обстановку в автономной области и подтвердил правильность избранного нами нового курса.

Одобрив курс на решение всех вопросов мирными, конституционными средствами, облисполком отметил, что каждый потерянный день углубляет кризис, ставит под сомнение достижение позитивных результатов в ходе предстоящего диалога.

Интересы нормализации обстановки в НКАО, восстановления добрососедства между азербайджанским и армянским народами требуют безотлагательного совместного поиска мер по урегулированию конфликта.

У нас есть основания заявить Вам, что проводимый нами новый курс соответствует сформировавшимся за последнее время настроениям большинства населения Нагорного Карабаха.

Исходя из изложенного, 20 июля с.г., после достижения обоюдных договоренностей, состоялась первая встреча президента Азербайджанской Республики с полномочной делегацией НКАО в составе председателей исполкомов областного и районных Советов народных депутатов.

На наш взгляд, на встрече в конструктивном русле на ней

было достигнуто взаимное понимание и согласие сторон о необходимости продолжения диалога. Для этого, как нами было отмечено на встрече, требуется ускорить восстановление конституционных норм в автономной области, признать полномочия областного Совета и его исполкома, ибо лишь они или уполномоченные ими лица могут от имени населения автономной области участвовать в переговорах.

Нами было указано также на то, что для эффективного ведения переговоров в них должны принимать непосредственное участие представители Центра, и что переговоры должны проходить на основе Конституций СССР и Азербайджанской Республики, союзных актов по Нагорному Карабаху.

Непременным условием успешного ведения встреч и переговоров является исключение применения силы в отношении друг друга, недопущение фактов необоснованных арестов и преследований по политическим мотивам или по национальному признаку, освобождение незаконно арестованных.

По нашему мнению, в ходе переговоров в первоочередном порядке должны быть рассмотрены следующие вопросы:

1. Определение сроков и механизма проведения выборов народных депутатов всех уровней и восстановление областного и райгоркомитетов КП Азербайджана.

За последние три с половиной года сменившие друг друга неконституционные органы или их параллельное функционирование показали недееспособность этих органов решить возникшую проблему, вывести область из кризиса.

2. Вывод из территории НКАО всех вооруженных формирований, кроме личного состава местных органов внутренних дел, передислокация внутренних войск МВД СССР на границы области.

Наличие в зоне межнационального конфликта вооруженных формирований одной из сторон, каковыми являются отряды милиции особого назначения МВД Азербайджана, сильно дестабилизирует обстановку, если особенно учесть

допускаемые ими противоправные действия. Именно подобные действия стали причиной приостановления функционирования единственного пути связи НКАО с внешним миром-Степанакертского аэропорта. Снятие этих формирований с аэропорта и восстановление там общепринятых норм контроля является неотложной задачей.

3. Снятие транспортной и экономической блокады области и Шаумяновского района.

Продолжающаяся блокада привела на грань полного развала всю экономику автономной области и Шаумяновского района. Ощущается сильная нехватка продовольствия, горючего, строительных материалов. Безусловно, все это отрицательно сказывается на настроении людей, приводит к нежелательным социальным последствиям.

4. Возвращение на места постоянного проживания депортированного населения.

Сейчас в городе Степанакерте, в райцентре Гадрут, в ряде населенных пунктов Армении находятся тысячи семей, лишенных своих очагов в результате незаконных действий воинских подразделений и ОМОНа Азербайджана в Шушинском, Гадрутском и Шаумяновском районах в апреле-июле 1991 года. Возврат этих людей на их постоянные места проживания существенно разрядит обстановку.

5. Восстановление административно-территориального статуса Шаумяновского района.

Ликвидация этого района, где армянское население составляет около 80 процентов, и включение его территории в состав соседнего азербайджанского района никак не способствует нашим совместным усилиям по нормализации обстановки в регионе. Необходимо срочно приостановить все действия по депортации мирного населения сел этого района.

6. Разработка нового закона об НКАО и повышение статуса Нагорного Карабаха как национально-территориального образования.

Прошедшие со времени образования НКАО 70 лет показали, что статус автономной области не обеспечивает должным образом национальное, социально- экономическое и духовное развитие всего населения этого самобытного края.

И.О. председателя Нагорно-
Карабахского облисполкома

Л. Петросян

Верно
Секретарь облисполкома

Р. Хачиян

ГА НКР, ф. 1, оп. 2, ед. хр. 320, св. 28, стр. 1-3.

*Москва, Кремль Президенту СССР,
Генеральному секретарю ЦК КПСС
тов. Горбачеву М.С.*

Уважаемый Михаил Сергеевич!

Более полутора лет в НКАО нет Советской власти. Этим, так сказать, антиконституционным обстоятельством ловко и утилитарно пользуются руководители Азербайджана, добиваясь реализации всех целей через так называемый оргкомитет и внутренние войска.

Учитывая, что восстановление функций облсовета является исключительно Вашей прерогативой и оно не может зависеть от капризов руководства Азербайджана, Вами лично неоднократно было обещано, начиная с 19 июля 1989 года на приеме представителей НКАО и до последнего времени, что Советская власть в Нагорном Карабахе, естественно, не сегодня-завтра будет восстановлена. Такое же обещание Вы дали руководителям Армении, народным депутатам от НКАО и делегатам XXVIII съезда КПСС. Но воз и ныне там.

Мало того, в довершение ко всему, как Вам известно, нарушив Конституцию СССР, Поляничко от имени Муталибова упразднил функции Гадрутского райкома партии и райсовета. Демонстрируются областные органы. Приостановлена деятельность областного комитета народного контроля, обкома комсомола, делают все, чтобы при жесткой блокаде сократить число рейсов- единственной “дороги жизни”.

Далее так продолжаться не может. Народ, зная о Ваших обещаниях и убеждаясь на практике, что ни одно из них не выполняется, перестает верить Вам лично, Кремлю, народным депутатам.

Уважаемый Михаил Сергеевич!

Оставьте, пожалуйста, за нами право и возможность хотя бы реально защитить Вас перед народом, который, действительно, перестает Вам верить. Это очень важно, ибо невозможно жить в стране, где не верят президенту.

В. Дадамян

В. Григорян

З. Балаян

В. Габриелян

**ПРАВИТЕЛЬСТВЕННАЯ
МОСКВА, КРЕМЛЬ
ПРЕЗИДЕНТУ СССР ТОВ. ГОРБАЧЕВУ М.С.**

Уважаемый Михаил Сергеевич!

Газета “Бакинский рабочий” 15 марта 1990 года опубликовала сообщение Азеринформа, достоверность которого вызывает у нас большое сомнение, тем более оно не подтверждается вашим официальным интервью на пресс-конференции 15 марта сего года. В нем утверждается, что 12 марта во время перерыва между заседаниями съезда I группе народных депутатов от Азербайджанской ССР вы дали гарантию в том, что “Президентского правления в Нагорном Карабахе не будет”. Мы не верим, что Вы могли с такой легкостью высказаться за еще не избранного президента и тем самым дать повод представителям Азербайджана, ссылаясь на Вас, развернуть в республике новую пропагандистскую шумиху, заранее торпедировать возможное решение будущего президента. Поймите нас правильно, мы не хотим предрешать действия президента, а тем более настаивать на введении в Нагорном Карабахе президентского правления, ибо для нас такой шаг не явился бы решением проблемы, заключающейся в воссоединении насильно разделенных двух частей армянского народа. В упомянутом сообщении приводятся ваши слова о том, что в НКАО действует республиканский оргкомитет, который настойчиво добивается нормализации обстановки в области. В связи с этим заверяем Вас, что сейчас наиболее ярко выраженным фактором, дестабилизирующим обстановку в области, является упомянутый оргкомитет. Главная задача оргкомитета, кстати действующего без представителя армянского населения, это депортация армян из Нагорного Карабаха

и других армянонаселенных районов Азербайджана и решение Карабахской проблемы по формуле: “нет народа-нет проблемы”. В этом неблагоприятном деле особую активность проявляют войска, действующие под командованием Поляничко, заставляющего коменданта района чрезвычайного положения заниматься совершенно несвойственными войскам функциями. Сам же Поляничко, выступая по захваченной им областной радиосети, обращаясь к населению области, заявил, что скоро войска с территории будут убраны.

ГА НКР, ф.1, оп. 2, ед. хр. 290, св. 49, стр. 29.

*ПРЕЗИДЕНТУ СССР М.С. ГОРБАЧЕВУ
ВИЦЕ-ПРЕЗИДЕНТУ СССР Г.И. ЯНАЕВУ
ПРЕДСЕДАТЕЛЮ ВЕРХОВНОГО СОВЕТА СССР
А.И. ЛУКЬЯНОВУ
ПРЕДСЕДАТЕЛЮ ВЕРХОВНОГО СОВЕТА
РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ Л.А. ТЕР-ПЕТРОСЯНУ
ПРЕЗИДИУМУ СЕССИИ ВЕРХОВНОГО СОВЕТА СССР
ТЕЛЕГРАФНОЕ АГЕНТСТВО СОВЕТСКОГО СОЮЗА*

**РЕЗОЛЮЦИЯ
митингов трудящихся НКАО**

Ровно три года отделяют армянство Нагорного Карабаха от исторической в его судьбе даты. 20 февраля 1988 года сессия областного Совета народных депутатов, выражая волю подавляющего большинства населения НКАО, обратилась к Верховным Советам Азербайджанской ССР, Армянской ССР и Союза ССР с просьбой проявить чувство глубокого понимания армян автономной области и решить вопрос о ее передаче в состав Армянской ССР. Это событие стало апогеем волеизъявления народа, в течение семидесяти лет добивающегося воссоединения с Арменией её исторической области Арцах, вопреки воле её населения в 1921 году насильно включенной в состав Азербайджанской ССР.

Однако наши ожидания и на этот раз не оправдались. Позиция, занятая в этом вопросе руководством страны и Азербайджана не соответствовала духу и идеям перестройки, что во многом способствовало переводу нашего демократического движения в русло межнационального конфликта. Обезоруженные конституционным характером выдвинутого требования коренного большинства населения армянской автономии, власти Азербайджана при попустительстве союз-

ных органов обрушили на одну из несправедливо разделенных частей армянского народа чудовищные методы подавления общепризнанных прав и свобод человека. Вслед за организованными массовыми погромами и убийствами наших соотечественников на всей территории Азербайджанской ССР, автономная область была лишена всех государственных, партийных и общественных структур.

Прикрываясь антиконституционным законом о суверенитете республики, руководство Азербайджана, заполучив в помощники внутренние войска МВД СССР, значительно активизировало проводимую им демографическую политику в автономной области, направленную на изгнание армян Арцаха с их исконных земель. Блокада и шантаж, убийства и погромы, воровство и ложь, унижение человеческого и национального достоинства - вот неполный перечень арсенала действий властей и вооруженных формирований Азербайджана на территории НКАО и армянонаселенных районов этой республики. Все эти бесчинства, наполняясь все новым антигуманным содержанием, с молчаливого согласия четырнадцати союзных республик и Верховного Совета страны продолжают иметь место и по сей день.

Политика руководящих кругов Азербайджана в течение последних трех лет в отношении НКАО является лучшим подтверждением невозможности нахождения автономной области под юрисдикцией этой республики. Что же касается ультимативно-угрожающих заявлений руководителей и парламента Азербайджана в адрес союзных органов, то они лишней раз показывают намерение руководства республики любым путем добиться осуществления своего плана решения проблемы Нагорного Карабаха. А этот путь, несомненно, предполагает усиление насилия и блокады, возведение вновь непреодолимых преград между Арменией и Нагорным Карабахом, лишение его армянского населения всех конституционных прав.

В создавшейся ситуации мы заявляем о своей непоколебимой решимости, несмотря ни на какие лишения, продолжать борьбу за свободную жизнь на земле наших предков. Выбор, сделанный нашим народом в феврале 1988 года, - единственно верный.

Мы выражаем наше категорическое несогласие с нерешительными действиями руководства страны, постоянно поддающегося шантажу со стороны руководства Азербайджана, и требуем принятия незамедлительных и кардинальных мер по решению судьбы Нагорного Карабаха.

Принята на многотысячных митингах трудящихся НКАО
20 февраля 1991 года

ГА НКР, ф.1, оп. 2, ед. хр. 290, св. 49, стр. 20-21.

МОСКВА
ПРЕЗИДЕНТУ СССР ГОРБАЧЕВУ
ПРЕДСЕДАТЕЛЮ ВЕРХОВНОГО СОВЕТА СССР
ЛУКЬЯНОВУ
МИНИСТРУ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ СССР ПУГО
МИНИСТРУ ОБОРОНЫ СССР ЯЗОВУ
ПРЕДСЕДАТЕЛЮ ВЕРХОВНОГО СОВЕТА РСФСР
ЕЛЬЦИНУ
ТЕЛЕГРАФНОЕ АГЕНТСТВО СОВЕТСКОГО СОЮЗА
ЦЕНТРАЛЬНОЕ ТЕЛЕВИДЕНИЕ
ГОСТИНИЦА "МОСКВА"
НАРОДНОМУ ДЕПУТАТУ СССР АМБАРЦУМЯНУ

Каждый раз в канун рассмотрения вопроса о Нагорном Карабахе со стороны Азербайджана принимаются меры по нагнетанию обстановки. И на этот раз, только за последние три дня, совершено более десяти вооруженных бандитских нападений на армянские населенные пункты, приведших к большому человеческим жертвам. Выполняя заветы своих политических кумиров, азербайджанцы убивают русских и распространяют слухи, что все это совершается армянами. Так было и 70 лет назад, когда один из руководителей Азербайджана Асад Караев, обращаясь к своим соплеменникам заявлял: убейте одного русского воина и обвините в этом армян, знаете что с ними сделают русские? По информации, полученной нами из комендатуры района чрезвычайного положения, КГБ и УВД НКАО, преступление на границе Шушинского и Лачинского районов Азербайджана, в результате которого убиты подполковник Илларионов Олег Михайлович, майор Иванов Игорь Юрьевич, сержант Гоек

Иван Иванович и корреспондент газеты “Молодежь Азербайджана” Аскерова Салатин Азиз кызы совершенно неизвестными лицами. Мы еще раз повторяем и заверяем, что на территории автономной области руками армянина не убит ни один военнослужащий. Вот уже 70 лет в Степанакерте дислоцирован военный полк и за это время не было ни одной стычки между армянами и русскими. И сегодня сотни военнослужащих внутренних войск спокойно разгуливают по городу Степанакерту днем и ночью. Неужели не видно, что совершенная акция является провокацией, ведь армяне не могли совершить это гнусное преступление, тем более, что в этот район лицам армянской национальности никак проникнуть невозможно. В те же дни в Шушинском и Мартунинском районах азербайджанцами убито четверо армян, в числе которых женщина восьмимесячной беременности с мужем, расстрелянные в упор. А вот об этом достоверно известном случае варварского убийства нет никаких сообщений в средствах массовой информации. Все эти чудовищные преступления происходят при активном участии банд омоновцев, бесчинствующих в аэропорту, армянских населенных пунктах и на дорогах Нагорного Карабаха. Ясно одно: преследуется конкретная цель сделать все, чтобы предложение Президента СССР о рассмотрении вопроса о Нагорном Карабахе на одном из очередных заседаний обновленного состава Верховного Совета СССР не было реализовано. Население Нагорного Карабаха и впредь будет добиваться справедливого решения поднятого им вопроса, продолжит борьбу против незаконных вооруженных формирований и любых других антиперестроечных сил. Выражая глубокое возмущение бандитскими акциями, приведшими к гибели невинных людей, и соболезнование семьям погибших независимо от их национальной принадлежности, мы требуем дать объективную информацию о непрекращающихся провокациях и преступлениях, организуемых азербайджанскими властями.

По поручению коллективов предприятий, организаций, учреждений, колхозов и совхозов НКАО.

Председатели областного и райгорисполкомов народных депутатов

С. Бабаян
М. Мирзоян
А. Агабабян
Э. Навасардян
В. Джавадян
С. Сейранян

Народные депутаты СССР

З. Балаян
В. Габриелян
В. Григорян

11 января 1991 года г. Степанакерт

ГА НКР, ф. 1, оп. 2, ед. хр. 290, св. 50, стр. 85-87.

**ԼԵՌՆԱՅԻՆ ՂԱՐԱԲԱՂԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԳԵՐԱԳՈՒՅՆ ԽՈՐՀՐԴԻ ՆԱԽԱԳԱՀՈՒԹՅԱՆ
ԴԻՄՈՒՄԸ
ՄԱԿ-Ի ԳԼԽԱՎՈՐ ՔԱՐՏՈՒՂԱՐ ԲՈՒՏՐՈՍ ՂԱԼԻՆ,
ՄԱԿ-Ի ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԽՈՐՀՐԴԻՆ,
ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԸՆԿԵՐԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻՆ,
ԱՇԽԱՐՀԻ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻՆ**

Այսօր, երբ Ադրբեջանի քաղաքական ղեկավարությունը բռնել է գերազանցապես հայերով բնակեցված ԼՂՀ բնիկ բնակչության բռնատեղահանմանը, ֆիզիկական ոչնչացմանը միտված անհատույց կուրս, պատիվ ունենք մեկ անգամ ևս հիշեցնելու Ձեզ, որ Լեռնային Ղարաբաղը պետական, իրավական, օրենսդրական, ոչ մի մարմնի կողմից երբեք չի մտել Ադրբեջանի կազմը: Ավելին, 1920 թ. նոյեմբերի 30-ին այդ հանրապետությունը ճանաչեց Ղարաբաղը Հայաստանի մաս լինելը, և Հայաստանը Ղարաբաղը ընդունեց իր կազմում: Սեսիայի միջոցով տեղի ունեցած այդ ակտը ոչ մի օրենսդրական մարմնի կողմից հետագայում չբեկանվեց: Միայն 1921թ. հուլիսին, համաշխարհային հեղափոխության ցնորամիտ պատրանքներով տարված՝ իրավական, օրենսդրական կարգավիճակ չունեցող Կոմունիստական Կուսակցության Կովկասյան Հատուկ մարմնի կողմից, առանց ժողովրդի կամքը հարցնելու, Ղարաբաղը բռնակցվեց Ադրբեջանին: Այդ հակաիրավական ակտը բեկանելու Լեռնային Ղարաբաղի բնակչության պահանջները մերժվեցին նախկին Կոմունիստական Վարչակազմի կողմից: Անգամ 70 տարիների ընթացքում Ադրբեջանը հետևողական վարում էր Ղարաբաղի նկատմամբ քաղաքական, սոցիալ-տնտեսական և էթնիկական խտրականության քաղաքականություն: Քաղաքակիրթ աշխարհի առջև Ղարաբաղում կատարվում էր գենոցիդ և էթնոցիդ հայ բնակչության նկատմամբ: 1988թ. փետրվարին Լեռնային Ղարաբաղի բնակչությունը, օգտվելով ազատ ապրելու իր իրավունքից և վերականգնման քաղաքականության հովերից, ոտքի ելավ պատմության ճա-

կատագրական սխալը ուղղելու պահանջով: Դրան հետևեցին Ղարաբաղի շրջափակումը, ապա՝ հայ բնակչության տեղահանումները իրենց պատմական բնօրրաններից: Շուտով Ադրբեջանը վերացրեց Լեռնային Ղարաբաղի ինքնավար մարզի կարգավիճակը: 1991թ. օգոստոսի վերջերին Ադրբեջանը դուրս եկավ ԽՍՀՄ-ի կազմից: Լեռնային Ղարաբաղը իրեն իրավունք վերապահեց կատարելու հանդիպակած քայլ. Սեպտեմբերի 2-ին, ելնելով իրավունքից, հենվելով նրա ազատ կամքի վրա, որը հետագայում արտահայտվեց համաշխարհային ընդունված նորմերի շրջանակներում և միջազգային դիտորդների մասնակցությամբ, Մարդու իրավունքների միջազգային օրը՝ դեկտեմբերի 10-ին կայացած հանրապետական հանրաքվեի արդյունքներով, Լեռնային Ղարաբաղը հռչակվեց անկախ Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետություն: 1992 թվականից գործում է ԼՂՀ բարձրագույն մարմինը՝ Խորհրդարանը, նրա նախագահությունը, գործադիր և դատական իշխանությունները, պաշտպանության համակարգը: Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունն ունի ցանկացած քաղաքակիրթ պետության բնորոշատրիբուտները և կառույցները: Նա ճանաչում է մարդու իրավունքների գերակայությունը, երաշխավորում խոսքի, խղճի, հասարակական-քաղաքական գործունեության և միջազգային ընկերակցության կողմից ճանաչված բոլոր քաղաքացիական իրավունքների ապահովումը: Ստեղծված է հանրապետության քաղաքական, տնտեսական, հոգևոր կյանքին, ազգային փոքրամասնությունների լիարժեք մասնակցելու հնարավորություն: Հանրապետությունում ազգային, ռասսայական և կրոնական բնույթի ցանկացած խտրականություն պատժվում է օրենքով: Այդպիսի ազգային, պետական դիրքորոշում ունեցող պետության խորհրդարանը 1992թ. հունվարին ընդունեց հանրապետության անկախության մասին հռչակագիր, միաժամանակ դիմելով ՄԱԿ-ին, աշխարհի պետություններին՝ իրեն ճանաչելու խնդրանքով: Ցավալի է նշել, որ ցայսօր այդ դիմումը մնացել է անպատասխան:

ԼՂՀ Գերագույն խորհրդի նախագահությունը իրազեկում է Ձեզ ԼՂՀ նկատմամբ Ադրբեջանական Հանրապետության չդադարող ակտիվ ռազմական գործողությունների մասին, որոնք ուղղված են

նրա քաղաքական անկախության դեմ: Ադրբեջանի ազգային բանակը զանգվածային ոչնչացման զենք է օգտագործում խաղաղ բնակչության դեմ, ավերում մեր պետության քաղաքներն ու գյուղերը, հեղում անմեղ մարդկանց արյունը: Ադրբեջանի կողմից իրականացվող ուղղակի, ակտիվ ռազմական գործողությունների բնույթը, ուժգնությունը և տևականությունը խոսում են **ԼՂՀ-ի** նկատմամբ այդ հանրապետության անսքող արտահայտված ագրեսիայի մասին:

Ելնելով վերը շարադրվածից, մեկ անգամ ևս խնդրում ենք.

1. Ճանաչելի դարձնել միջազգային ընդունված նորմերով ստեղծված **Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության** գոյության փաստը:

2. Հավաստել **ԼՂՀ-ի** նկատմամբ Ադրբեջանական Հանրապետության կողմից ագրեսիայի ակտի առկայությունը և ագրեսիայի դեմ կիրառել ՄԱԿ-ի կանոնադրությամբ նախատեսված պատժամիջոցները:

ԼՂՀ ՊԱ, ֆ.1, ց. 2, պ. մ. 290, կ. 51, թ. 7-9:

***ПРЕДСЕДАТЕЛЮ ВЕРХОВНОГО СОВЕТА БЕЛОРУССИИ
С. ШУШКЕВИЧУ
ПРЕЗИДЕНТУ РОССИИ
Б. ЕЛЬЦИНУ
ПРЕЗИДЕНТУ УКРАИНЫ
Л. КРАВЧУКУ***

Выражая волю народа Нагорного Карабаха, я обращаюсь к Вам, как к инициаторам и создателям нового сообщества независимых государств.

Наш народ полностью поддерживает определенный Вами путь выхода из затяжного политического и экономического кризиса, охватившего бывший Союз ССР и каждую его республику.

Мы разделяем идеи, заложенные в основу образования нового сообщества и их народов, в котором исключается политика тоталитаризма, диктата одной нации над другой.

Народ Нагорного Карабаха, одним из первых поднявший знамя борьбы за демократию, вот уже четыре года в чрезвычайно трудных условиях добивается самоопределения, самостоятельного и свободного решения своей дальнейшей судьбы.

На проведенном 10 декабря 1991 года референдуме подавляющее большинство населения Нагорного Карабаха выразило свою волю, поддержав провозглашенную Нагорно-Карабахскую республику, самостоятельно решающую формы сотрудничества с другими государствами и их сообществами.

Для Нагорно-Карабахской республики единственно приемлемым решением этого вопроса является вхождение в состав сообщества руководимых государств как равноправный его член.

Прошу Вас безотлагательно рассмотреть вопрос о вхождении Нагорно-Карабахской республики в состав сообщества.

Председатель исполкома Совета
Народных депутатов НКР

Л. Петросян

12 декабря 1991 г.

03/:18-429 от 12.12.91г.

ГА НКР, ф. 254, оп. 1, ед. хр. 6, св. 1, стр. 106-108.

*И.О. председателя облисполкома
Петросян Л.Г. – на встрече с Прези-
дентом Азербайджанской Республики
в г. Баку 20.07.1991г.*

Конфронтация с республиканскими и союзными органами, непонимание проблемы союзными и республиканскими властями, и предпринятые незаконные шаги всеми конфликтующими сторонами привели к плачевным последствиям. Это мы осознали и считаем, что надо предпринять все усилия для нормализации обстановки в НКАО. Мы не считаем себя вне политики за последние три года и осознали нашу пассивность в процессах, которые происходили и происходят. Сегодня в области созрели новые настроения, связанные с отказом от пути конфронтации и решением всех накопившихся проблем путем переговоров, о чем неоднократно говорили и в Центре, и в республике.

Об этом мною было дано интервью в газете “Советский Карабах”, что находит понимание у населения области. Сегодняшняя наша встреча тоже говорит об этом.

Однако хочу сразу отметить, что мы лишены возможности нашу платформу донести до каждого и консолидировать поддерживающие нас силы для претворения в жизнь программы примирения двух общин НКАО. Мне кажется такую возможность должны предоставить Вы, по крайней мере, Ваше желание и согласие необходимы.

Лишение области конституционных властей привело к появлению разного рода неконституционных структур области, иногда даже параллельных. Отсутствие реальной власти, самодеятельность разного рода политических деятелей дестабилизировали как политическую, так и экономическую основу нормальной жизни.

Сегодня мне, сидящим здесь товарищам очень трудно говорить от имени населения НКАО. Нам не предоставилась возможность получить полномочия от народа или его большинства для ведения переговоров. Каждая думающая по-другому группа людей может обвинить нас в неправильности и в незаконности наших действий.

Нам кажется, большинство населения НКАО сегодня поддерживает платформу примирения. Но эта платформа должна юридически обосновываться и утверждаться населением НКАО.

Мы за то, чтобы платформа примирения стала официальной политикой в НКАО и люди, поддерживающие эту платформу, пришли к власти демократическим, конституционным путем.

Однако события, которые происходили и происходят в области против армянского населения, сегодня вызывают у него серьезные сомнения в правильности выбора нынешнего пути и создают благоприятные условия для людей, придерживающихся других позиций. Промедление в деле поиска компромисса может привести к нежелательным последствиям.

Во избежание дальнейших политических осложнений сидящие товарищи обещали, что не будут рваться к власти, а будут поддерживать платформу примирения.

Встречи должны продолжаться, но мы хотели бы, чтобы в этих встречах участвовали представители восстановленных областных структур, имеющие мандат от населения НКАО. Нам нужна конституционная власть для решения наболевших вопросов

Мы подготовили заявление от нашего имени, которое и передаем Вам.

Надо определить юридическую основу переговоров. По-нашему, ею может быть Конституция СССР и Конституция Азербайджанской Республики.

Конфронтация с республиканскими и союзными органами, непонимание и противозаконные действия со стороны всех конфликтующих сторон больше усугубило проблемы Нагорного Карабаха и привело к тяжелым последствиям.

И.О. председателя Нагорно-
Карабахского облисполкома
Верно: Секретарь облисполкома

Л. Петросян
Р. Хачиян

ГА НКР, ф. 1, оп. 2, ед. хр. 320, св. 28, стр. 1-3.

ДЕПОРТАЦИЯ армянского населения Азербайджана как грубое нарушение прав человека

В ходе событий в Нагорном Карабахе и вокруг него в определенные периоды, когда ситуация выходила из-под контроля правоохранительных и государственных органов Азербайджана и Армении, в обеих республиках некоренное население стало покидать постоянные места проживания.

За 1988- начало 1990 года число беженцев составило: около 165 тысяч азербайджанцев из Армении (почти все азербайджанское население этой республики) и около 300 тысяч армян из Азербайджана (60 процентов армянского населения Азербайджана). Примерно 200 тысяч армян остались проживать в местах своего компактного исторического проживания на территории НКАО, Шаумяновского района и Геташенского подрайона Ханларского района Азербайджана.

Этот процесс происходил стихийно, не носил характера депортации и не являлся прямым результатом политики государственных органов обеих республик.

Позже стали раздаваться призывы об изгнании всех армян из Азербайджана, расформировании Армянской автономной области и Шаумяновского района. Эти тенденции оформились в четко выраженную политику государственных органов Азербайджана, что подтверждается неоднократными заявлениями бывших и нынешних руководителей республики. При этом как основной довод приводится то, что беженцам из Армении негде жить, поэтому армяне должны освободить населенные пункты для размещения азербайджанцев. Однако приведенные выше цифры показывают, что освободившееся жилье армян почти вдвое превышает потребность в ней для размещения беженцев-азербайджанцев. Кроме того, пользуясь создавшейся бесконтрольной ситуацией, власти Азербайджана проводили и продолжают проводить на территории НКАО незаконное строительство новых и значительное расширение

существующих азербайджанских населенных пунктов, куда заселяются беженцы.

Другим поводом для организаторов депортации является борьба с армянскими боевиками, якобы терроризирующими армянское население. Бессмысленность такого утверждения очевидна. Если и имелись факты нахождения вооруженных лиц в армянских населенных пунктах, то лишь для защиты населения от бесчинств внутренних войск, ОМОНовцев, азербайджанских бандитских формирований. Кроме того, нет никакой логики в том, что после выявления и разоружения так называемых боевиков, проводится депортация мирного населения, в том числе женщин, детей и стариков.

Таким образом, речь идет не о размещении беженцев, а об ускоренном изменении демографической ситуации в автономной области с целью ее ликвидации. В этом процессе особая роль отведена депортации армянского населения, которая как перемещение людей из мест своего постоянного проживания существенно отличается от ситуации, приведшей к появлению беженцев.

Прежде всего проводимая депортация является грубейшим нарушением прав человека, осужденным мировым сообществом, в том числе и советским государством.

Депортация армянского населения Азербайджана осуществляется азербайджанскими властями с активным участием внутренних войск и частей Вооруженных Сил СССР. В ходе депортации особенно бесчинствуют отряды милиции особого назначения МВД Азербайджана. Но во всех случаях расчищают им путь воинские подразделения, применяя вертолеты, танки, БТР-ы, все виды стрелкового оружия.

Вместо того, чтобы согласно поручению Верховного Совета СССР обеспечить безопасность населения, отвести друг от друга противоборствующие стороны, войска “любезно” предоставляют своим боевые вертолеты и бронетранспортеры для депортации армянского населения, перебрасывая их на безлюдные территории на границе между Азербайджаном и Арменией.

После всего этого руководители комендатуры и другие воинские чины в унисон с руководителями Азербайджана осмеливаются во всеуслышание заявлять о том, что никакой депортации не имело места, просто люди изъявили желание добровольно покинуть свои очаги. В принципе ничего удивительного в таком цинизме нет. Ведь вопреки здравому смыслу союзные войска остались под командованием азербайджанских властей и безропотно выполняют их волю.

Так называемые подписки о якобы добровольном уходе из своих домов, полученные от армян под дулами автоматов, лишь подтверждают намерение организаторов и исполнителей оправдать свои действия по депортации. Уместно отметить, что бланки этих заявлений были заготовлены заблаговременно печатным способом и адресовались второму секретарю ЦК КП Азербайджана В. Поляничко. Чтобы убедиться в безнравственности сбора под угрозой смерти таких подписок, надо было увидеть этих людей, почему- то переброшенных в Степанакерт успешно вывезенных обратно на границу Армении. Не говоря о том, что они в течение нескольких часов лишились своих домов, нажитого имущества, скота, огородов и садов, выращенного урожая, могил своих предков и родных, на их лицах был ужас от пережитого и радость от того, что остались живы. Поначалу было непонятно, почему эти люди соглашались с военными, настаивающими вывезти их из Степанакерта. Однако, как оказалось, все очень просто: они боялись во второй раз- уже в Степанакерте- подвергаться депортации.

Оказавшись на некоторое время в относительной безопасности, депортированные подтвердили, что все подписки о добровольном уходе из сел ими даны под угрозой физической расправы.

Прилагается перечень сел, из которых были депортированы армяне, с указанием численности прожившего в них населения и объяснения по поводу выдачи ими подписок о добровольном уходе из сел.

ГА НКР, ф. 1, оп. 1, ед.хр. 299, св. 50, стр. 1-3.

**ПРОЕКТ
РЕШЕНИЯ**
исполкома Нагорно-Карабахского областного
Совета народных депутатов

*О постановлении Верховного Совета
Азербайджанской республики “Об
антиконституционной акции НКАО по
изменению статуса НКАО Азербайджанской
Республики” от 03/IX.1991 г.*

Исполком Совета народных депутатов НКАО, ознакомившись с постановлением ПВС АР от 03.IX.1991г., отмечает, что оно не соответствует международно-правовым нормам действующих конституций СССР, Азербайджанской Республики и конституционному закону АР о суверенитете.

Областной Совет народных депутатов НКАО как орган ее государственной власти, основываясь на результатах проведенных референдумов, с учетом мировой практики и опоры справедливого, конституционного упорядочения национальных проблем, 02.09.91г. на сессии, проведенной совместно с депутатами рай/гор/ Советов области и Шаумяновского районного Совета народных депутатов принял декларацию о провозглашении Нагорно-Карабахской Республики в границах существующей НКАО и сопредельного Шаумяновского района.

Принятию подобного решения предшествовала проводимая руководством Азербайджана последовательная многолетняя политика апартеида и дискриминации в отношении армянского населения НКАО и армянонаселенного Шаумяновского района, непрекращающиеся вооруженные столкновения.

При этом учитывалось, что для установления межнационального мира между двумя вековыми соседними народами необходимо, в первую очередь, устранить национальные конфликты, средством достижения которого является принцип

свободного самоопределения народа как одно из величайших завоеваний мировой цивилизации, значение которого упорно не признается руководством Азербайджанской Республики, оценивая выраженную волю народа как некую акцию, направленную якобы на дестабилизацию обстановки в регионе и, связывая ее с территориальным вопросом, пытаясь тем самым оправдать свои действия, направленные на грубейшее нарушение норм международного права, тогда как воля народа является основой ее власти, что закреплено в п.3 ст.25 Всеобщей декларации прав человека.

Исполком отмечает также, что Президиумом Верховного Совета АР данное постановление принято без глубокого изучения вопроса, ознакомления с текстом решения Областного Совета, другими материалами сессии, которые до 03.09.91 г. никому не были разосланы, о чем свидетельствует неправильное отражение названия провозглашенной республики, а также вся скоротечность “созыва” заседания Президиума Верховного Совета и принятия Постановления, по всей вероятности, опросным путем в духе практики застойных лет.

Обсудив содержащиеся в постановлении указания о том, что декларация принята Советом, полномочия которого истекли в соответствии со ст.86 Конституции АР, исполком констатирует, что указанный Закон определяет полный срок полномочий местных органов - 2.5 года, тогда как Указом ПВС СССР от 12/ I-1989г. полномочия Областного Совета XX созыва и его исполкома были незаконно приостановлены за год до их окончания, в связи с введением в области особой формы управления, действовавшей до ноября 1989г., тем самым Областной Совет XX созыва был фактически лишен конституционной возможности осуществления своих полномочий в установленные законом сроки.

Руководством Азербайджанской республики с ноября 1989г. принимались всевозможные меры с использованием вооруженных сил по недопущению восстановления деятельности Областного Совета XX созыва и его исполнительного комитета.

Постановлением Президиума Верховного Совета Азербайджанской ССР от 04/ XII- 1989г. N 1678-XI признана невозможной реализация четырех из восьми пунктов Постановления Верховного Совета СССР от 28/ XI-1989г. “О мерах по нормализации обстановки в НКАО”, в том числе и “восстановление деятельности областного Совета в связи с противоречием их со ст. 76 и 81 Конституции СССР и ст. 68 Конституции Азерб. ССР.”

Данное утверждение Президиума Верховного Совета АР абсолютно несостоятельно, ибо постановление Верховного Совета СССР ни в коей мере не противоречит указанной статье Конституции и преследует лишь одну цель, используя отсутствие областных конституционных структур изменить демографическую ситуацию области, уничтожить ее экономику, задыхающуюся в тисках четырехлетней блокады и, в конечном счете, упразднить автономную область и, тем самым, “решить Карабахскую проблему”.

В целях претворения намеченных мер, проявляя явное неуважение к основному Закону своей республики Президиумом Верховного Совета Азербайджана был создан оргкомитет по НКАО в составе восьми представителей республиканских министерств и ведомств / Указ ПВС Аз.ССР от 06/ XII-1989г./, с возложением на руководство работой государственных и хозяйственных органов НКАО, что не было предусмотрено Постановлением Верховного Совета СССР от 28/ XI-1989г.

Таким образом, антиармянская политика руководства Азербайджана была возведена в официальный ранг и исполнялась с широким использованием войск МВД СССР и КГБ СССР по указаниям Министра и Председателя этих ведомств, привлеченных в настоящее время к уголовной ответственности за совершение Государственного Преступления.

В итоге более 300 убитых с обеих сторон, 9 тысяч депортированных, 27 опустошенных сел, более тысячи разоренных домов, 500 незаконно арестованных, судьба многих из которых не известна.

Появилась явная угроза жизни и здоровья армянской части населения области и Шаумяновского района к свободе, незаконно упраздненного волевым решением руководства Азербайджана, независимости, равноправию и добрососедству, констатируя правозглашения Азербайджанской Республикой “восстановления государственной независимости 1918г.-1920г.” / т.е. до включения Карабаха в состав Азербайджана/ по инициативе большой группы депутатов местных Советов народных депутатов всех уровней НКАО /деятельность рай/гор/, поселковых и сельских Советов не приостанавливалась/ а также депутатов Шаумяна была проведена совместная сессия указанных советов, провозгласившая НКР в границах существующей НКАО и сопредельного Шаумяновского района.

Указанное решение основано на том, что в иерархии межнациональных отношений непреходящим нравственным императивом является безусловное признание ею суверенитета и права на самоопределение и не преследует цель дестабилизировать обстановку в регионе и оправдать какие-либо насильственные действия / как указывается в постановлении/, а наоборот, гарантирует Нагорному Карабаху полноправное развитие во всех сферах государственного, хозяйственного и культурного строительства на основе самофинансирования, территориального хозрасчета, свободы политических, экономических, духовных и культурных связей, что и предусмотрено Постановлением Верховного Совета СССР “О мерах по нормализации обстановки в НКАО”.

В отличие от “политических решений” международное право четко, честно и недвусмысленно требует уважать право наций и народов на самоопределение и всемерно способствовать его реализации.

Однако ПВС АР, игнорируя общепризнанные всей мировой цивилизацией нормы международного права, усмотрел принятое решение как некую акцию нарушающую его конституцию, не указывая при этом, какие именно статьи ее нарушены, оставляя незамеченным полное соответствие

принятого решения требованиям ст. ст. 2:4:32:34:37:38:50:52:53 и 54 Конституции АР и преамбуле к конституционному Закону АР о суверенитете АР от 23/ IX-1989г. N1628-XI. Изменение статуса автономного образования не противоречит действующему законодательству Союза ССР и АР.

Ответной реакцией руководства Азербайджана на совместное с сессией решение явилось, как и принято, соответствующее постановление.

Вместе с тем вызывает недоумение заявление органа власти независимой Азербайджанской республики о некой иной ответной реакции со стороны народа и руководства Азербайджана на принятое сессией решение.

Данное обстоятельство исполком расценивает как призыв к новым провокациям и неприкрытую угрозу в стиле коммунистического понимания решения межнациональных вопросов, обреченного на полный провал.

Руководством АР депутатский корпус местных Советов народных депутатов НКАО всех уровней, принявший вышеуказанное решение, именуется группой лиц, нарушивших ст. 7 Конституции АР.

Исполком отмечает, что с точки зрения современного международного права территория государства неприкосновенна.

Однако нормы этого же права не исключают и возможности мирных территориальных изменений при условии соблюдения принципа самоопределения наций, что закреплено в конституции СССР/ст.70/.

Принцип территориальной неприкосновенности государств, не отрицая законности территориальных изменений на основе самоопределения, исключает не только насильственное присоединение, но и насильственное удержание нации в границах чужого государства. поэтому вполне закономерны и юридически обоснованны территориальные изменения, наступившие в результате национально-освободительной борьбы народа и замены чуженационального господства верховенством нового национального государства/ международное право Из-во Междун. отношения, 1964г. ст. 19 7/ и ника-

кое силовое давление не может удержать волю народа, определившего собственную судьбу.

Исходя из вышеизложенного, исполком

РЕШИЛ:

1/. Признать Постановление ПВС АР от 03/IX.1991 г. незаконным, не отвечающим требованиям и АР ССР и нормам международного права, интересам армянского и азербайджанского народов, не имеющим юридической силы на территории НКР по основаниям, указанным выше.

2/. С учетом характера категорических поручений, содержащихся в указанном незаконном постановлении правоохранительным органом Азербайджанской республики, направленных фактически на продолжение репрессии по политическим мотивам, обращаться с просьбой в Прокуратуру СССР, КГБ СССР, МО СССР и МВД СССР для обеспечения строжайшего соблюдения законности в деятельности подведомственных служб на территории НКР, неукоснительное соблюдение прав человека.

ГА НКР, ф. 1, оп. 1, ед. хр. 296, св. 50, стр. 61-65.

**Исполком совета народных депутатов НКАО
29 мая 1991г.**

*Президенту США, Его превосходительству
господину Джорджу Бушу;
президенту Французской Республики,
Его превосходительству господину
Франсуа Миттерану
канцлеру ФРГ, Его превосходительству
господину Гельмуту Колю;
премьер-министру Объединенного Королев-
ства, Его превосходительству господину
Джону Мейджеру;
премьер-министру Японии, Его превосходи-
тельству господину Тосико Кайфу;
Председателю Совета Министров Итальянской
Республики, Его превосходительству
господину Джулио Андреотти;
премьер-министру Канады, Его превосходи-
тельству господину Брайану Малруни*

Уважаемые господа!

Исполком Совета народных депутатов Нагорно-Карабахской автономной области, исполкомы районных и городских Советов народных депутатов, рай/гор/комы партии, Совет федерации профсоюзов НКАО:

считая, что тесное экономическое и политическое сотрудничество между ведущими экономически развитыми странами мира должно быть залогом стабильности и порядка во всем мире;

признавая роль и влияние лидеров государств семерки в современном мире, направленные на улучшение отношений между народами, содействие безопасному миру, справедливости и сотрудничеству между ними;

памятуя об ответственности глав государств семи наиболее

развитых стран мира перед человечеством и учитывая их возможности в воздействии на события, происходящие в мире;

отмечая беспрецедентный в современных условиях акт геноцида армян в Нагорном Карабахе, организованный руководством Советского Союза, в результате которого погибли ни в чем не повинные мирные люди, подвергаются гонениям и депортации со своих исконных земель, становясь изгоями в своей собственной стране;

исходя из принципа равноправия и права народа распоряжаться своей судьбой, определять свой внутренний и внешний политический статус;

выражая волю армянского большинства населения Нагорного Карабаха, отразившуюся в наших недавних обращениях в ООН 15 и 17 мая 1991 года, его Генеральному секретарю, а также главам государств и правительств Америки, Европы, Австралии, ЮАР, Японии, Южной Кореи, Сингапура и Филиппин с просьбой предоставить политическое убежище всему армянскому населению Нагорного Карабаха;

просим Вас на предстоящей встрече “семерки” в Лондоне рассмотреть:

возможность предоставления армянскому населению Нагорного Карабаха политического убежища и выезда с территории СССР с зажитым движимым имуществом, согласно нормам международного права;

оказать воздействие на руководство Советского Союза с целью отказа от политики геноцида армян Нагорного Карабаха и возмещения морального и материального ущерба, нанесенного населению области;

Исполком Совета народных депутатов Нагорно-Карабахской автономной области, рай/гор/исполкомы НКАО, Совет федерации профсоюзов НКАО, рай/гор/комы партии выражают надежду на успех встречи в Лондоне.

Облисполком НКАО

Совет федерации профсоюзов НКАО

Степанакертский горисполком

Аскеранский райисполком
Мардакертский райисполком
Мартунинский райисполком
Гадрутский райисполком
Степанакертский горком партии
Аскеранский райком партии
Мардакертский райком партии
Мартунинский райком партии
Гадрутский райком парти

SOS! SOS! SOS! НЬЮ-ЙОРК, В ШТАБ КВАРТИРУ
ОРГАНИЗАЦИИ
ОБЪЕДИНЕННЫХ НАЦИЙ
ГЕНЕРАЛЬНОМУ СЕКРЕТАРЮ ООН

ГОСПОДИНУ ПЕРЕСУ де КУЭЛЬЯРУ,
ПРЕДСЕДАТЕЛЮ ООН, СОВЕТ БЕЗОПАСНОСТИ ООН
КОПИИ: ВЕРХОВНЫЙ СОВЕТ СССР,
ПРЕЗИДЕНТУ СССР
ГЕНЕРАЛЬНОМУ ПРОКУРОРУ СССР
ВЕРХОВНЫМ СОВЕТАМ СОЮЗНЫХ РЕСПУБЛИК
ВОЕННОМУ КОМЕНДАНТУ РАЙОНА ЧРЕЗВЫЧАЙ-
НОГО ПОЛОЖЕНИЯ
НКАО И ПРИЛЕГАЮЩИХ РАЙОНОВ АЗЕРБАЙД-
ЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

Исполком Совета народных депутатов Нагорно-Карабахской автономной области Азербайджанской Республики уполномочен заявить:

-исходя из того, что решение сессии Нагорно-Карабахского областного Совета народных депутатов от 20 февраля 1988 года, основанное на волеизъявлении армянского населения автономной области и его праве на самоопределение, используется руководством страны и Азербайджанской Республики в качестве повода для расформирования НКАО как армянского автономного образования и насильственной

депортации коренного населения с исконных земель;

- учитывая тот факт, что вот уже более трех лет в НКАО грубо попираются конституционные права советских граждан армянской национальности, вплоть до лишения автономной области ее законных структур власти;

- констатируя, что армянское население НКАО ежедневно подвергается санкционированному руководством ССР Азербайджанской Республики моральному, экономическому, политическому и физическому давлению вплоть до откровенного насилия и унижения человеческого достоинства;

- принимая во внимание неоднократные заявления руководителей Азербайджанской Республики при попустительстве союзных властей о необходимости депортации всего армянского населения НКАО;

- понимая заинтересованность руководства страны в подобном ходе событий, имеющим цель оказать всестороннее давление на Республику Армению и не допустить, таким образом, ее выхода из состава СССР;

- осознавая, что руководство Республики Армения не свернет с избранного ее народом пути и армянское население НКАО, следовательно, находится под угрозой полного физического уничтожения (события в Сумгаите, Баку, Кировабаде, Шемахинском, Шамхорском, Ханларском, Дашкесанском районах, в селениях Геташен и Мартунашен, нынешние беззакония), учиненные Советской армией и правоохранительными органами СССР и Азербайджанской Республики на всей территории Нагорного Карабаха методами средневекового варварства;

- выражая волеизъявление армянского большинства Нагорно-Карабахской автономной области в нынешней экстремальной ситуации исполком областного Совета Нагорно-Карабахской автономной области

ОБРАЩАЕТСЯ

В Организацию Объединенных Наций, к парламентам всех государств Америки, Европы, Австралии, а так же Южно-

Африканской Республики, Японии, Южной Кореи, Сингапура, Филиппин спасти армянское население Нагорного Карабаха от геноцида, предоставить ему политическое убежище и возможность выезда с территории СССР с нажитым движимым имуществом, согласно общепринятым нормам международного права.

Армянское население НКАО обязуется строго соблюдать Конституции тех государств, которые выразят готовность предоставить политическое убежище армянскому населению Нагорно-Карабахской автономной области, всемерно способствовать их развитию и процветанию.

*МОСКВА
ПРЕЗИДЕНТУ СССР ГОРБАЧЕВУ
ПРЕДСЕДАТЕЛЮ КГБ КРЮЧКОВУ
МИНИСТРУ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ ПУГО
МИНИСТРУ ОБОРОНЫ СССР ЯЗОВУ
КОМЕНДАНТУ РАЙОНА ЧРЕЗВЫЧАЙНОГО
ПОЛОЖЕНИЯ ЖУКОВУ*

Попытки полномочных представителей государственных общественных организаций НКАО попасть на прием ко второму ЦК АЗ секретарю Поляничко для вручения ему политического заявления собрания полномочных представителей области о создавшейся трагической ситуации с предложением о немедленном диалоге между конфликтующими сторонами и прекращении насилий и кровопролитий, никаких положительных результатов не дали. Поляничко всячески увиливал от встречи с нами.

Между тем, разворачивающиеся в области события, сопровождающиеся насилием, грабежом, разбойными нападениями, убийствами, поджогами целых населенных пунктов, депортацией армянского населения принимают более широкомасштабный и жестокий характер. Все это совершается ОМОНовцами Азербайджана про поддержке войск.

В связи с карательными операциями, просим немедленного приема для сообщения более подробных данных.

Просим принять срочные меры к прекращению насилия и кровопролития.

Полномочные представители:
Арутюнян, Мовсесян, Саркисян, Мирзоян и другие.
Г. Степанакерт облисполком 17 мая 1991г.

**Председателю КГБ СССР Крючкову
Министру внутренних дел СССР Пуго**

В большинстве депортированных 13-16 мая силами войск и ОМОНам Азербайджана селах НКАО местные органы пытаются обеспечить проживание коренного населения. По состоянию на 3 июня полностью вернулись в свои села жители деревень Агархакенд, Замбур, Цур. Подавляющее большинство населения вернулось в деревни Аракюль, Ваназур, Дажбаши и другие Гадрутского района.

Однако 2 июня комендатурой РЧП НКАО со ссылкой на руководство МВД СССР дан приказ убрать военные посты из всех сел и вывести население. Днем 3 июня начался обстрел из вертолетов Азербайджана сел Дажбаши, Мюлькюдора и других. Снова насильно выгоняются жители из армянских сел НКАО с целью заселения азербайджанцами. Уже завезены азербайджанцы в села Бердадзор Шушинского района, Арпагадук, Спитакашен и другие. До сих пор не возвращены жители ряда сел НКАО, вывезенных насильно на границу Армении.

Просим принять срочные меры по приостановлению насильственной депортации армян из своих постоянных мест жительства, грабежей, беззаконий, творимых ОМОНам Азербайджана, вернуть вывезенных из области людей в свои места проживания.

Считаем, что для обеспечения безопасности людей и ведения сельхозработ необходимо установить посты силами комендатуры РПЧ в селах Ваназур, Аракюль, Цур, Арфагадук, Доланлар, Дажбаши.

Одновременно сообщаем, что местными советскими партийными и хозяйственными органами принимаются все меры по стабилизации обстановки.

Народные депутаты СССР:

З. Балаян
В. Габриелян
Б. Дадамян
Г. Погосян

**Председателю Верховного Совета Республики Армения
Л.А. Тер-Петросяну**

Уважаемый Левон Акопович!

Направляю текст телеграммы, подписанной советским и партийным руководством области всех районов и города Степанакерта.

“Президенту СССР Горбачеву М.С.

Председателю Верховного Совета СССР Лукьянову А.М.

Президенту Республики Азербайджан Муталибову А.А.

Требуем безотлагательно прекратить кровопролитие, грабеж, депортацию, освобождение незаконно задержанных, а также принять срочные меры для возвращения изгнанных армян области.

Выражаем готовность к диалогу НКАО с Республикой Азербайджан в третьей республике с участием представителей Верховного Совета СССР. 03/18-186 от 3.06.91г.”

Прошу, уважаемый Левон Акопович, Вашего содействия и активного вмешательства по прекращению насильственной депортации армянского населения области и возвращению на постоянные места жительства с обеспечением безопасности.

Председатель облисполкома С. Бабаян
3.06.91 г.

ГА НКР, ф. 1, оп. 1, ед. хр. 299, св. 50, стр. 41-45.

**Исполком совета народных депутатов НКАО
17 мая, 1991г.**

*Вице-президенту СССР Г. Янаеву
Председателю Верховного Совета СССР А.И. Лукьянову
Председателю Верховного совета Армении
Л.А. Тер-Петросяну
Совету Федерации СССР
Комитету конституционного надзора СССР
Телеграфное агентство Советского Союза
Членам Верховного Совета СССР В.Мартirosяну
С. Амбарцумяну*

Планируемый руководством Азербайджана вариант решения проблем Нагорного Карабаха уже открыто реализуется. Вопреки воле армянского населения, составляющего 80 процентов всего населения Шаумяновского (сельского) района, принято решение об упразднении его и включении в состав соседнего Азербайджанского района. Шаумяновский район - это одно из исторических пяти княжеств Арцаха-Гюлистан, которое вместе с другими княжествами вошло в состав России по Гюлистанскому мирному договору 1813г., а после советизации края был отторгнут от него и включен в состав Азербайджана. Район со 100- процентным армянским населением был образован в 1930г. В 1940г. в его состав были включены четыре сельсовета из соседних азербайджанских районов, как видите, с далеко идущими целями. Примечательно, что подобный произвол под видом соблюдения суверенитета республики осуществляется в момент, когда в некоторых регионах страны происходят сложные события, приковавшие к себе все внимание руководства и общественности страны. Принятию этого решения предшествовало распространение листовок с требованием от армянского населения района в кратчайший срок покинуть его, угрожая в противном случае сжечь все армянские села. Мы заявляем решительный протест

против бесцеремонного попраия прав армянского населения Шаумяновского района и требуем принятия действенных мер по сохранению его статуса как административно-территориальной единицы. Никакие перекройки границ внутри республики не должны ущемлять законные интересы национальных меньшинств. Это противоречит духу и идеям перестройки и любые подобные попытки Вами должны решительно пресекаться.

Председатель Нагорно-Карабахского облисполкома	С.Бабаян
Председатели исполкомов рай/гор советов Степанакертского	М. Мирзоян
Аскеранского	А. Агабабян
Гадрутского	Э. Навасардян
Мартакертского	В. Джавадян
Мартунинского	С. Сейранян
Шаумяновского	В. Азаджаниян

15 января 1991 г.

Москва
Президенту СССР Горбачеву М.С.
Президенту России Ельцину Б.Н.
Алма-Ата Президенту Казахстана
Назарбаеву Н.А.

В последние дни в азербайджанских селах на территории Нагорно-Карабахской республики и в соседних с ней районах Азербайджана наблюдается интенсивное скопление вооруженных группировок. Агрессивные призывы на последней сессии Верховного Совета Азербайджанской Республики, выступления ответственных лиц республики в средствах массовой информации дают нам основание утверждать, что готовятся широкомасштабные вооруженные действия против армянского населения Нагорного Карабаха.

Подготовка реализации этого плана сопровождается усилением экономической и транспортной блокады. Из-за отсутствия топлива сорваны посевные работы, в критическом состоянии находится вся экономика.

Просим Вас принять неотложные и действенные меры по предотвращению трагического хода событий, недопущению кровопролития.

Председатель Совета народных
депутатов НКР

Л. Петросян

ГА НКР, ф. 1, оп. 2, ед. хр. 293, св. 52, стр. 3.

ОБРАЩЕНИЕ

К Московской конференции по человеческому измерению

Уважаемые участники Конференции!

Вот уже 70 лет, со дня насильственного включения в состав Азербайджана, народ Нагорного Карабаха ведет борьбу за свою свободу и независимость. За это время мы неоднократно обращались во все союзные органы, в том числе ко всем Съездам народных депутатов СССР. Однако игнорирование наших обращений привело к тому, что весь Закавказский регион стал одной из взрывоопасных точек страны. Поставлено под сомнение само существование Нагорно-Карабахской автономной области ее армянского населения.

Нагорный Карабах превращен в полигон, где отрабатывается тактика подавления демократических выступлений населения, захвата государственных учреждений, изоляции наиболее радикально настроенных людей. Как показали августовские дни государственного переворота, действия путчистов в Нагорном Карабахе и Москве отличались лишь масштабами. Даже организаторами и вдохновителями в обоих случаях являются одни и те же высокопоставленные государственные и партийные деятели.

Каждый из них, принимая неоднократно наших представителей, цинично заявлял о своей непричастности к чинимым на территории области произволу и беззакониям, приписывая все это президенту страны. Сейчас становится ясно, кому именно было выгодно дестабилизировать обстановку в стране для реализации своих преступных замыслов.

С начала карабахских событий прошло достаточно времени, в стране и республиках происходят глубокие демократические преобразования, изменились оценки и подходы ко многим событиям и фактам. Сегодня уже очевидно, что затягивание решения проблемы Нагорного Карабаха ввергло два соседних народа в состояние глубокой конфронтации и вооруженного противостояния. Сохранение и далее такого положения чревато более серьезными последствиями для

обоих народов, других народов нашей страны.

Во избежание этого безотлагательно должно быть найдено приемлемое решение проблемы, особенно в условиях, когда парламент Азербайджана провозгласил 30 августа с.г. восстановление государственной независимости республики.

Исходя из сложившейся ситуации, совместная сессия Нагорно-Карабахского областного и Шаумяновского районного Советов с участием депутатов Советов всех уровней 2 сентября 1991 г. приняло декларацию об образовании Нагорно-Карабахской республики в границах указанных административных единиц.

Всеми способами противодействуя процессу самоопределения армянского населения Нагорного Карабаха, власти Азербайджана главную ставку делают на насилие.

В настоящее время более 100 лиц армянской национальности Нагорно-Карабахской республики, незаконно задержанных азербайджанским ОМОНОм при содействии армии и внутренних войск, томятся в нечеловеческих условиях в застенках Азербайджана.

Уважаемая конференция!

Учитывая, что нарушение прав человека в Нагорно-Карабахской республике, в Шаумяновском районе и Геташенском подрайоне возведено в ранг государственной политики, мы настоятельно просим направить комиссию для независимого расследования вопиющих фактов нарушения прав человека и массовых преступлений.

*Нагорно-Карабахский облисполком
Народные депутаты СССР от
Нагорного Карабаха.
Г. Степанакерт, 12 сентября 1991 г.*

Выписка из протокола N5 заседания исполкома Нагорно-Карабахского Совета народных депутатов от 15 мая 1991г.

Решение N 1/50

**“О сложившейся чрезвычайной ситуации в области
и направлениях деятельности облисполкома”**

Исполком Совета народных депутатов НКАО отмечает, что в связи с усилением экономической блокады области, новой волной депортации армянского населения из Геташенского подрайона Ханларского района Азербайджана, ряда сел Гадрутского и Шушинского районов НКАО, продолжающегося грабежа области со стороны соседних с ней районов Азербайджана, перед дислокацией подразделений внутренних войск МВД СССР из ряда армянских населенных пунктов в азербайджанские и обусловленной этим возрастающей беззащитностью населения, тяжелым финансово-экономическим положением объектов народного хозяйства, крайним ухудшением жизни в НКАО, фактически сложилась чрезвычайная ситуация. Исходя из этого, и в целях обеспечения бесперебойного функционирования экономики области, ритмичной работы отраслей жизнеобеспечения, безопасности населения, укрепления дисциплины во всех сферах жизни области, предотвращения массовых конфликтов, хаоса и поддержания общественного порядка исполком Нагорно-Карабахского областного Совета народных депутатов РЕШИЛ:

1. Объявить с 15 мая 1991 г. Чрезвычайную ситуацию в НКАО до его отмены специальным решением областного Совета.

2. Учитывая невозможность созыва сессий Совета народных депутатов НКАО и объективную необходимость оперативного и надлежащего обсуждения неотложных политических, экономических, организационных и социальных проблем, разработки путей вывода области из сложившейся ситуации создать Временную чрезвычайную комиссию при пред-

седателе облисполкома (ВЧК).

3. В кратчайшие сроки разработать и внедрить чрезвычайный режим работы для всех учреждений, организаций, предприятий и учебных заведений, расположенных на территории НКАО вне зависимости от их ведомственной подчиненности.

4. Утвердить план мероприятий и основных направлений деятельности облисполкома в сложившейся ситуации (прилагается).

5. Настоящее решение опубликовать в газете “Хорурдаин Карабах”, “Советский Карабах”.

Председатель НК облисполкома
Секретарь НК облисполкома

С. Бабаян

*ПРЕЗИДЕНТУ СССР М.С. ГОРБАЧЕВУ
ВИЦЕ-ПРЕЗИДЕНТУ СССР Г.И. ЯНАЕВУ
ПРЕДСЕДАТЕЛЮ ВЕРХОВНОГО СОВЕТА СССР
А.И. ЛУКЬЯНОВУ
МИНИСТРУ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ СССР Б.К. ПУГО
ТЕЛЕГРАФНОЕ АГЕНТСТВО СОВЕТСКОГО
СОЮЗА
ЦЕНТРАЛЬНОЕ ТЕЛЕВИДЕНИЕ
ЕРЕВАН. ПРЕДСЕДАТЕЛЮ ВЕРХОВНОГО СОВЕТА
РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ Л.А. ТЕР-ПЕТРОСЯНУ
НАРОДНЫМ ДЕПУТАТАМ СССР от НКАО*

ЗАЯВЛЕНИЕ

Мы, трудящиеся Нагорно-Карабахской автономной области, приостановив работу промышленных предприятий, строительных организаций, учреждений просвещения и здравоохранения, объектов жизнедеятельности, вышли на манифестацию протеста против продолжающейся вот уже три года политики открытого террора и насилия над армянским населением Нагорного Карабаха, Шаумяновского района и Геташенского подрайона.

Нам предельно ясна политика правящих кругов Азербайджана, проводимая в отношении армянского населения этой республики на протяжении 70 лет. Однако нам непонятна позиция, занятая руководством страны в этом остром конфликте.

Поверив в перестройку и активно поддержав ее, мы в ответ получили бессрочное чрезвычайное положение, фактически осуществляемое в режиме военного положения, блокаду области, лишились органов государственной власти. Последовали многочисленные аресты, шантаж и угрозы физической расправы с участниками движения, в том числе и народными депутатами СССР. Используя все пропагандистские средства

страны для тенденциозного и одностороннего освещения событий в Нагорном Карабахе и вокруг него, создаются антиармянские настроения, останавливается и укрепляется рухнувшая было в феврале 1988 года непреодолимая стена между Арменией и Нагорным Карабахом.

До сих пор официально не признаны полномочия реально действующего Совета народных депутатов и его исполкома, приостановленные Указом Президиума Верховного Совета СССР от 12 января 1989 года. А руководство МВД СССР заявляет о своей бессилии вывести из территории НКАО вооруженные формирования Азербайджана, именуемые отрядами милиции особого назначения. Нахождение этих карательных отрядов в НКАО и их противоправные действия крайне обострили обстановку в регионе. Постоянные набеги на армянские села, массированные обстрелы их, гибель людей, взятие заложников, угон большого количества скота стали привычными явлениями.

Провокационные нападения на военнослужащих, в результате которых имеются убитые, преследует цель обострения отношений между армянским населением и внутренними войсками. К сожалению, провокаторы добиваются своего, о чем свидетельствуют непровоцированные обстрелы и убийства безоружных и невинных людей со стороны нарядов внутренних войск, значительное продление действия комендантского часа, существенное ограничение передвижения людей и автотранспорта на территории области.

Взяв на себя функции, не предусмотренные законом о чрезвычайном положении, комендатура внутренних войск в то же время не предпринимает никаких мер по пресечению фактов присвоения на станциях Азербайджанской железной дороги промышленных и продовольственных товаров, топлива, транспортных средств и механизмов, отгруженных в законном порядке из разных регионов страны в адрес предприятий и организаций автономной области.

Очередным шагом, направленным на нагнетание обстановки в регионе, стало решение руководства Азербайджана об

упразднении армянского Шаумяновского района, образованного в 1930 году по национальному признаку. Активировались действия, рассчитанные на реализацию давно вынашиваемой бредовой идеи депортации из исторических мест проживания жителей армянских сел Шаумяновского и Шушинского районов, Геташенского подрайона.

Выражая решительный протест против действий руководства Азербайджана в отношении армянского населения, мы требуем от населения страны до политического решения Карабахского вопроса:

1. Незамедлительно признать полномочия Нагорно-Карабахского областного Совета народных депутатов и его исполкома.

2. Вывести из территории НКАО и приграничных с ней районов Азербайджана все вооруженные формирования республики, оставив в районе чрезвычайного положения внутренние войска для защиты и обеспечения безопасности населения.

3. Отменить противоправные решения президиума Верховного Совета Азербайджанской ССР об упразднении Шаумяновского района.

Участник манифестации протеста.
Бабаян Семен Амаякович

г. Степанакерт НК облисполком ул. Октябрьская, 1
22 января 1991г.

ГА НКР, ф. 1, оп. 1, ед. хр. 308, св. 52, стр. 87-88.

Решение №6/55
О фактах депортации армянского населения из
Азербайджанской Республики.

Исполком Совета народных депутатов НКАО отмечает, что власти Азербайджанской республики, продолжая политику силового подавления демократического процесса самоопределения армянского населения Нагорного Карабаха, с конца апреля 1991 года приступили к беспрецедентным широкомасштабным действиям по депортации армянского населения из мест исторического проживания в границах этой республики. Операции по депортации проводятся по заранее разработанным планам, которые осуществляются силами частей Вооруженных Сил СССР, МВД СССР и отрядов милиции особого назначения МВД Азербайджана.

Под предлогом проверки паспортного режима и изъятия оружия в ряде населенных пунктов проведены боевые операции с применением военной техники, в ходе которых среди мирного населения армянских сел арестованы и вывезены в азербайджанские населенные пункты.

Полной депортации подверглось не только армянское население сел Мартунашен и Геташен Ханларского района Азербайджана, но и села Мец-шен, Цахкадзор, Ехцаог, Хиншен Шушинского района, Аревша, Цамдзор, Караглух, Цор, Мулкуда, Бинятлу, Сару-дзор, Аракюл Гадрутского района Нагорно-Карабахской автономной области. Численность депортированных достигла около 5 тыс. человек.

Депортация сопровождается грабежами и насилиями, разрушениями жилых и других построек. Во всех случаях по завершении насильственного вызова людей из сел жителями соседних азербайджанских населенных пунктов при поддержке и участии отрядов милиции особого назначения вывозятся и присваиваются оставшееся имущество и скот.

ГА НКР, ф. 1, оп. 1, ед. хр. 316, св. 28, стр. 1-3.

**Решение
совместной сессии Нагорно-Карабахского областного и
Шаумяновского районного Советов народных депутатов с
участием депутатов Советов всех уровней**

**О принятии Декларации о провозглашении
Нагорно-Карабахской Республики и форми-
ровании ее временных органов государствен-
ной власти и управления.**

Совместная сессия Нагорно-Карабахского областного и Шаумяновского районного Советов народных депутатов с участием депутатов всех уровней, выражая волю народа, закрепленную в фактически проведенном референдуме и решениях органов власти НКАО и Шаумяновского района в 1988-1991 гг., его стремление к свободе, независимости, равноправию и добрососедству, руководствуясь интересами всего населения в развитии политической, социально-экономической и культурной сфер, считая стремление армянского народа к единству естественным и законным, соответствующим нормам международного права, РЕШИЛА:

1. Принять декларацию о провозглашении Нагорно-Карабахской Республики (НКР) в границах нынешней Нагорно-Карабахской автономной области и сопредельного Шаумяновского района. (Прилагается)

2. Считать областной Совет народных депутатов НКАО и его исполнительный комитет временным высшим органом Государственной власти и управления Нагорно-Карабахской Республики до всенародных выборов и формирования новых республиканских органов власти и управления.

3. Поручить исполкому областного Совета народных депутатов с привлечением широкой общественности подготовить

и внести на рассмотрение сессии областного Совета Временное положение о структуре и функциях органов государственной власти и управления НКР.

4. На территории Нагорно-Карабахской Республики до принятия Конституции и законов НКР действуют Конституция и законодательство СССР, а также другие, ныне действующие законы, которые не противоречат целям и принципам настоящей Декларации и особенностям Республики.

Председатель
Нагорно-Карабахского облисполкома   Л.Г. Петросян

Секретарь
Нагорно-Карабахского облисполкома   Р.В. Хачиян

*ПРЕЗИДЕНТУ РОССИИ
ЕЛЬЦИНУ Б.Н.
ПРЕЗИДЕНТУ КАЗАХСТАНА
НАЗАРБАЕВУ Н.А.*

Уважаемый Борис Николаевич!
Уважаемый Нурсултан Абишевич!

В связи с Вашей миссией по нормализации обстановки в Нагорном Карабахе и вокруг него нами, представителями Нагорно-Карабахской Республики предствляется Вам для рассмотрения и решения пакет первоочередных вопросов.

Решение поднятых вопросов приведет к значительной нормализации обстановки, создаст благоприятные условия для продолжения контактов всех втянутых в конфликт сторон.

Наши предложения следующие:

1. Признание факта образования Нагорно-Карабахской Республики.
2. Вывод из Нагорного Карабаха всех вооруженных формирований, кроме контингента внутренних войск МВД СССР.
3. Возвращение депортированных с апреля 1991 года из 24 армянских сел на места их постоянного проживания.
4. Передача дел всех задержанных и арестованных в ходе межнационального конфликта в следственные органы России и Казахстана, а также содержание указанных лиц на территориях этих республик.
5. Обеспечение полной экономической самостоятельности Нагорно-Карабахской Республики путем объявления ее свободной экономической зоной.
6. Снятие экономической блокады республики.
7. Снятие блокады с железных и автомобильных дорог. Создание условий для нормального функционирования

Степанакертского аэропорта. С целью защиты и гарантий безопасности обеспечение правопорядка и прав человека в Степанакертском аэропорту возложить на внутренние войска МВД СССР.

8. Образование контрольно-наблюдательной комиссии на территории Нагорно-Карабахской Республики из представителей России и Казахстана для контроля за соблюдением всех достигнутых договоренностей.

Председатель исполкома Совета
народных депутатов НКР

Л. Петросян

**Конспект беседы
на встрече с Президентом России Ельциным Б.Н.
и президентом Казахстана Назарбаевым Н.А. в
гор. Степанакерте 21 сентября 1991 года**

1. Небольшой исторический экскурс:

- 1699 год. Из Гандзасарского монастыря Исраел Ори отправляется к Русскому Царю Петру Первому с просьбой о покровительстве над армянским народом.

- 1724 год. Петр Первый пишет: “Мы оною в свою императорскую милость и протецию Армению принимаем”.

- 1783 год. Князь Григорий Потемкин обращается к Екатерине Второй с предложением об оказании помощи армянским меликам, согласно данным ею обещаниям.

- 1797 год. Павел Первый издает указ о переселении из Персии 11 тысяч семей армян в Россию.

- 1813 год. Заключен Гюлистанский договор между Россией и Персией, согласно которому Нагорный Карабах вошел в состав Российского государства. Гюлистанская крепость, где был подписан договор, находится на территории Шаумяновского района (ныне расформированного и включенного в состав Геранбойского района Азербайджана).

В заключении и подписании договора принимали участие представители всех пяти армянских меликств Нагорного Карабаха.

В преамбуле договора указано, что он заключен на вечные времена.

- 1828 год. Заключен Туркменчайский договор между Россией и Персией. Этим договором завершилось вхождение всех восточно-армянских земель в Российскую империю.

- 1918-1920 годы. Армянское население Нагорного Карабаха, несмотря на территориальные притязания и вооруженные набеги мусаватистского Азербайджана, отстаивает свою политическую независимость.

Девятый съезд трудового крестьянства Нагорного Карабаха

в апреле 1920 года объявил о присоединении Нагорного Карабаха к Республике Армения, как ее неотъемлемой части.

- 1921 год. Кавбюро ЦК РКП (б) 5 июля принимает решение о восстановлении Нагорного Карабаха в пределах Азерб. ССР с предоставлением ему широкой областной автономии. Как реализовалась эта “широкая областная автономия”, можно оценить хотя бы по словам М.С.Горбачева о том, что в Нагорном Караба Карабахе допускалось бесчеловечное отношение азербайджанцев к армянскому населению (10 декабря 1988 года).

3. События 1988 года.

- Петиция с подписями 80 тысяч карабахцев, направленная в высшие союзные органы.

- Многодневные митинги с участием десятков тысяч людей.

- Решение сессии областного Совета народных депутатов от 20 февраля 1988 года.

- Решение сессии областного Совета народных депутатов от 12 июля 1988 года “О провозглашении выхода НКАО из состава Азербайджанской ССР”.

- Требование населения: воссоединение с Арменией или вывод из подчинения Азербайджана.

4. Целенаправленная политика центра и руководства Азербайджана превратила Нагорный Карабах из субъекта спора в субъект объект спора и передала вопрос самоопределения автономной области в русло территориального спора между Арменией и Азербайджаном.

5. Вопрос Шаумяновского района.

Этот район образован в 1930 году на территории одного из пяти исторических частей Нагорного Карабаха-Гюлистанского меликства. В 1940 году в состав этого района был включен ряд сел из соседних азербайджанских районов.

Целенаправленность действий азербайджанских властей в отношении этого района продемонстрирована также тем, что с их подачи и по их настоянию Указом Президента СССР от

4 июля 1991 года. на его территории было снято чрезвычайное положение, в то время, когда напряженность в Шаумяновском районе была не меньше, чем в других районах. Это просто развязало руки азербайджанским властям.

6. События в Нагорном Карабахе носили демократический характер, а решение сессии облсовета от 20 февраля 1988 года вполне соответствовало Конституции СССР.

Неправильная реакция центра и незаконные действия руководства Азербайджана направили ситуацию в другое русло;

а) область была лишена конституционных органов власти, которых заменил Комитет особого управления. 28 ноября 1989 года было принято постановление Верховного совета СССР, которое ликвидировало КОУ, предусмотрело создание нового неконституционного органа-т.н.оргкомитета.

б) с 15 января 1990 года в Нагорном Карабахе было введено чрезвычайное положение. Массовые беспорядки происходили в Баку, ЧП было введено у нас.

С момента своего образования несостоявшийся оргкомитет, наделенный кем-то неопределенной властью на территории Нагорного Карабаха (естественно, в армянской ее части), стал активно проводить акции устрашения и, можно сказать, в этом деле добился немалых результатов.

Одной из главных его преступлений является осуществленная с конца апреля 1991 года операция “Кольцо”, в результате которой депортировано население около 24-х армянских населенных пунктов. В этой операции применялись военная боевая техника и все виды стрелкового оружия.

7. Современное экономическое положение Нагорного Карабаха:

- продолжается жесткая блокада;

- полностью развалено народное хозяйство; По сравнению с прошлым, неблагоприятным годом, розничный товарооборот уменьшился на более чем 18 млн. рублей. Объем промышленного производства уменьшился на 25 процентов. Планы в строительстве выполняются на уровне 30 процентов. Сотни вагоны с грузами, направленными в адрес предприятий и

организаций Нагорного Карабаха, на станциях Азербайджанской железной дороги переадресовываются потребителям других городов Азербайджана.

- значительно хуже обстоят дела в сельском хозяйстве;
- сложилось критическое финансовое положение;

8. Декларация, принятая Верховным Советом Азербайджанской Республики о восстановлении государственности 1918-1920 годов, создает новые условия для политического решения проблемы. Ведь в Азербайджанскую республику указанного периода Нагорный Карабах, как выше сказано, не входил.

9. Ситуация нас подвела к провозглашению Нагорно-Карабахской Республики. Это требование времен, шаг по нормализации обстановки до окончательного политического решения карабахского вопроса.

10. Как известно, т.н. оргкомитет по Нагорному Карабаху в дни антигосударственного путча в Москве, а также после него получил второе дыхание. Нет сомнения в том, что авторы создания этого неконституционного органа видели в нем прототип Государственного комитета по чрезвычайному положению, создав для него все возможности для экспериментов.

Путч захлебнулся, но Нагорный Карабах продолжает оставаться полигоном для тех темных сил, которые завтра будут отрабатывать новые приемы захвата власти.

Демократические силы, депутаты Российского парламента, многие народные депутаты СССР, наконец, мы - карабахцы предупреждали об этом.

11. Наше видение выхода из создавшейся взрывоопасной и трагической ситуации:

- незамедлительное признание восстановленных органов власти и управления Нагорного Карабаха и назначение демократических выборов органов власти провозглашенной республики;

- вывод из Нагорного Карабаха всех вооруженных формирований кроме, контингента внутренних войск МВД СССР и

личного состава органов внутренних дел автономной области;
- восстановление в полном объеме функций УВД НКАО и реальное подчинение его органам власти и управления области;

- возбуждение и расследование уголовных дел в отношении организаторов и исполнителей Карабахской трагедии, прекращение насильственных действий против мирного населения;

- освобождение всех незаконно задержанных и перевод арестованных на территорию России и Казахстана;

- создание в НКАО представительств Центра, России, Казахстана, Азербайджана и Армении, других республик с целью действенного контроля за соблюдением всех договоренностей конфликтующими сторонами;

- разблокирование железнодорожных и автомобильных дорог;

- обеспечение нормального функционирования Степанакертского аэропорта. Охрана и досмотр в аэропорту в начальный период должны быть возложены на внутренние войска МВД СССР;

- прекращение незаконного строительства на всей территории области, преследующего цель изменения демографической ситуации.

В первоочередном порядке такое строительство должно быть прекращено на территории и вокруг аэропорта;

- решение вопроса подчиненности предприятий и организаций, расположенных на территории области, областными органам;

- оказание первой помощи в восстановлении разрушенного народного хозяйства области;

- возвращение депортированного в апреле-июне 1991 года армянского населения на места их постоянного проживания и компенсации нанесенного им материального ущерба.

Решение всех перечисленных вопросов создает нормальные условия для рассмотрения политической стороны проблемы.

ГА НКР, ф. 1, оп. 2, ед. хр. 309, св. 28, стр. 1-3.

**ԼԵՈՆԱՅԻՆ ՂԱՐԱԲԱՂԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԳԵՐԱԳՈՒՅՆ ԽՈՐՀՐԴԻ ՆԱԽԱԳԱՀՈՒԹՅԱՆ
ԴԻՍՈՒՄԸ
ԱԴՐԲԵՋԱՆԱԿԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳԵՐԱԳՈՒՅՆ ԽՈՐՀՐԴԻՆ
ԱԴՐԲԵՋԱՆԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՐԴԻՆ**

Մենք Ձեզ ենք դիմում, առաջնորդվելով ադրբեջանական և հայ ժողովուրդների հանդեպ պատասխանատվության զգացումով:

Պատմության կամոք հարևանությամբ ապրելու կոչված երկու ժողովուրդ այսօր հարկադրված են արյուն հեղել, ոչնչացնել միմյանց:

Կան ճշմարտություններ, որոնք անսասան են և անփոփոխ:

Ռազմական դիմակայության անմտությունը չի կարող հավիտյան շարունակվել և մենք կոչ ենք անում ձեզ խորհել այն ճանապարհի շուրջ, որով այսօր ընթանում են մեր ժողովուրդները:

Դուք ապրում եք Ադրբեջանական Հանրապետությունում, մեր հայրենիքն էլ Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունն է: Ադրբեջանի զինված ուժերը, օգտագործելով այլազգի վարձկանների հնարավորությունները և զրահատեխնիկան, օկուպացրել է մեր հայրենիքի մի հատվածը:

Այսօր, երբ մենք մնացել ենք երես առ երես, Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության ինքնապաշտպանության ուժերը դուրս են քշում օկուպանտներին ԼՂՀ-ից, ազատագրում մեր քաղաքներն ու գյուղերը՝ դրանք վերադարձնելով իրենց օրինական տերերին:

Մեր հողերի թե օկուպացումը, թե ազատագրումը ուղեկցվում են երիտասարդ մարդկանց կորստով: Ադրբեջանում արդեն հողին են հանձնվել ձեր քսանյոթ հազարից ավելի զինվորներ, երիտասարդ ադրբեջանցիների մի քանի հազար դիակներ էլ մենք ենք թաղել մեր հայրենիքի լեռներում: Այդ երիտասարդ տղաներից շատերը այդպես էլ չհասցրին իմանալ, թե ինչ բան է կյանքի, սիրո, երջանկության բերկրանքը:

Մի՞թե ադրբեջանցի մայրերը դրա համար են կրել, պահել նրանց իրենց սրտի տակ:

Մի՞թե տանջանքն ու բերկրանքը իրար խառնած՝ դրա համար են ծնել նրանց, որ այնուհետև դեպի մահ ուղարկեն ուրիշի հողերում:

Մեզ համար այս պատերազմը սրբազան է, հայրենական: Բոլոր դարաբաղցիները՝ մեծից մինչև փոքր, ելել են պաշտպանելու իրենց սահմանները, իրենց նախնյաց գերեզմանները:

Ադրբեջանին երբեք չի հաջողվի հպատակեցնել մեզ, նվաճել մեր հայրենիքը, նույն ձևով էլ մենք հավատացած ենք, ոչ մի ագրեսսորի չի հաջողվի իրենց հպատակեցնել ադրբեջանցիներին:

Ուրեմն, ավելի լավ չէր լինի, որ ԼՂՀ և Ադրբեջանի Հանրապետության ղեկավարները նստեին բանակցությունների սեղանի շուրջը և փորձեին դադարեցնել այս պատերազմը:

Արդյո՞ք ավելի լավ չէր լինի կանգնեցնել Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունից դեպի Ադրբեջան գնացող վշտալի հարահուսր՝ բեռնված զոհված պատանի ադրբեջանցիներով:

Արդյո՞ք ավելի լավ չէր լինի հրաժարվել ուրիշի հողերի նկատմամբ եղած հավակնություններից, հայերին ու ադրբեջանցիներին հնարավորություն տալ զբաղվել ստեղծարար աշխատանքով:

Հաց արարելն ավելի լավ է, քան գերեզմաններ շատացնելը:

Մենք հույս ունենք, որ Ադրբեջանի Գերագույն Խորհուրդը իր մեջ կգտնի որոշում կայացնել Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության դեմ ագրեսիան դադարեցնելու մասին:

Մենք կոչ ենք անում ադրբեջանցի պատանիների մայրերին ու հայրերին բոլոր միջոցները ձեռնարկել իրենց զավակներին պատերազմ տանելու զորահավաքի դեմ, պատերազմ, որը վշտից բացի, ոչինչ չի տա Ադրբեջանին:

Մենք կոչ ենք անում՝ երկու ինքնիշխան հանրապետությունների երեխաներին հնարավորություն թողնել խաղաղությամբ և բարի դրացիությամբ ապրելու համար:

30 մարտի 1993 թվականի

ОБРАЩЕНИЕ

к народу Нагорно-Карабахской Республики

Соотечественники! В этот исторический для нашей Родины час мы призываем вас к единению и сплоченности. От вас и только от вас зависит обретение нашей Отчизной реальной независимости. Мы прошли через многие тернии и испытания. Бесчеловечный коммунистический режим, не останавливаясь ни перед чем, тщетно пытался подавить наше стремление к свободе. Но воля и мужество арцахцев непоколебимы. Никто и ничто не может свернуть нас с избранного пути.

С пониманием относясь к провозглашению Азербайджаном государственной независимости, мы вправе рассчитывать на такое же отношение к себе. Восстановление добрососедских отношений между нами возможно лишь при условии взаимного уважения и равноправного сотрудничества. Альтернативы здесь быть не может. Каждый народ должен сам сделать свой исторический выбор.

Не исключено, однако, что в Азербайджане найдутся силы, опьяненные аннексионистскими идеями, которые попытаются спровоцировать новый виток напряженности в Нагорном Карабахе. Мы должны быть готовы к отпору любых посягательств на нашу Родину.

Мы гарантируем неукоснительное соблюдение прав человека в Нагорном Карабахе независимо от национальной и религиозной принадлежности, политических убеждений.

Мы верим, что на многострадальной земле Нагорного Карабаха воцарится, наконец, мир. Это зависит от каждого из

нас. Во имя будущих поколений, во имя счастья наших детей армянская и азербайджанская общины должны своими руками проложить мост дружбы, забыть о распрях и приступить к созидательному труду. Консолидация и взаимопонимание- вот та основа, на которой мы сможем построить наш общий дом.

Совместная сессия Нагорно-Карабахского областного и Шаумяновского районного Советов народных депутатов с участием депутатов Советов всех уровней.

2 сентября 1991 года

ОБРАЩЕНИЕ
к азербайджанскому народу

Армянскому и азербайджанскому народам судьбою предначертано жить рядом. И эта же судьба подсказывает формулу жизни. Ненависть вражда, конфронтация одинаково губительны для нас. К великому сожалению, наши народы заплатили слишком большую цену, чтобы осознать эту истину.

Льется кровь, гремят выстрелы, депортируются тысячи и тысячи безвинных людей. Семена вражды, посеянные коммунистическим режимом, дали кровавые всходы. Но не все потеряно. Мы можем и должны остановить эту никому не нужную кровавую вакханалию.

Надеемся и верим, что азербайджанский народ найдет в себе мужество и силы сказать “НЕТ” антиармянской истерии, искусственно нагнетаемой в Азербайджане.

История, жизнь доказали: не может быть свободным народ, властвующий над другими народами. Если мы искренне привержены идее дружбы и взаимопонимания, нам следует безоговорочно признать право каждого народа на самостоятельный исторический выбор. Насилие в этом основополагающем вопросе недопустимо, ибо оно неизбежно порождает встречное насилие. Какими могут быть последствия этого- мы достаточно хорошо знаем.

Провозглашение Нагорно-Карабахской Республики, самостоятельно определяющей свой государственно-правовой статус, полностью соответствует действующей Конституции и законодательству Союза ССР и ни в коей мере не ущемляет

истинные интересы азербайджанского народа. Демократия и свобода не могут быть избирательны, ибо в этом случае они теряют всякий смысл.

Мы с пониманием относимся к стремлению азербайджанского народа к независимости и рассчитываем на адекватное отношение к волеизъявлению народа Нагорного Карабаха. Другого пути к согласию нет.

Совместная сессия Нагорно-Карабахского областного и Шаумяновского районного Советов народных депутатов с участием депутатов Советов всех уровней.

2 сентября 1991 года

**ԼԵՌՆԱՅԻՆ ՂԱՐԱԲԱԴԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԳԵՐԱԳՈՒՅՆ ԽՈՐՀՐԴԻ ՆԱԽԱԳԱՀՈՒԹՅԱՆ ԵՎ
ՆԱԽԱՐԱՐՆԵՐԻ ԽՈՐՀՐԴԻ
ԴԻՄՈՒՄԸ
ԼԵՌՆԱՅԻՆ ՂԱՐԱԲԱԴԻ ԲՆԱԿՉՈՒԹՅԱՆԸ**

Սիրելի հայրենակիցներ:

Արցախի պատմության այս հերոսական և խռովահույզ ժամանակաշրջանում դիմելով Ձեզ, մեր պարտքն ենք համարում խոնարհվել ազգային-ազատագրական պայքարի ներկա բախտորոշ փուլում Ձեր կրած զոհաբերությունների, հոգեկան կորույթի առջև:

Ուղիղ մեկ տարի առաջ, 1991թ. դեկտեմբերի 10-ին համաշխարհային ընդունված նորմերով, միջազգային դիտորդների մասնակցությամբ անցկացված հանրաքվեով արտահայտեցիք Ձեր կամքը հոգուտ Ազատ, Անկախ Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության՝ հավատարմություն հայտնելով այն սկզբունքներին, որոնք բովանդակում է 1991թ. սեպտեմբերի 2-ին ԼՂՀ հայտարարելու մասին Ջեչակագիրը: Դա անհրաժեշտ քայլ էր և հետապնդում էր հայ և ադրբեջանական ժողովուրդների հարաբերությունների կարգավորման, ԼՂՀ բնակչությանը դրսի հարձակումներից և ֆիզիկական ոչնչացումից պաշտպանելու, բոլոր պետությունների հետ իրավահավասար և փոխշահավետ հարաբերություններ հաստատելու նպատակներ: Անցած մեկ տարում կազմավորվեց հանրապետական խորհրդարանը, ԼՂՀ ԳԽ նախագահությունը, ԼՂՀ կառավարությունը, ստեղծվեց Պաշտպանության Պետական կոմիտե, ընդունվեցին հանրապետության կյանքին վերաբերվող մի շարք օրենքներ և որոշումներ, ինքնապաշտպանական ջոկատները միավորվեցին մեկ ընդհանուր կենտրոնից ղեկավարվող մարմնի մեջ, որը ունակ է կասեցնելու թշնամու ագրեսիան: Մարդասիրական միջանցքը բացվեց Հայաստանի Հանրապետության հետ: Ստեղծվեց ցանկացած քաղաքակիրթ երկրին հատուկ օրենսդիր, գործադիր և դատական իշխանությունների համակարգ: Միջազգային ընդունված նորմերով պետություն ստեղծելու ուղղությամբ մեր գործադրվող քայլերը,

արդար պայքարը և ոգու կորուվը մի շարք պետությունների և ընկերակցությունների ստիպում են ըմբռնունով վերաբերվել մեր մարդկային պահանջներին: Այս ամենը մեր նվաճումներն են, որոնց համար շնորհավորում ենք Ձեզ:

Սակայն պետություն ստեղծելու և ամրապնդելու ուղղությամբ ամեն ինչ չէ, որ հարթ է ընթանում: Հակառակորդը ուժերի գերագույն լարումով գրավեց հանրապետության տարածքի մի մասը: Պարտադրված տմարդի պատերազմում զոհվում է խաղաղ բնակչությունը: Ստացված միջոցների կենտրոնացման և բաշխման անկատար համակարգը առաջ է բերում մարդկանց դժգոհությունը:

Հայրենակիցներ. պարտավորված ենք զգում հավաստիացնել Ձեզ, որ ամեն ինչ կարվի, որպեսզի Արցախը լինի ազատ և ամբողջական: Մեզ է տրված մեր սերունդների ապագայի կերտման իրավունքը: Ուստի Ձեզ կոչ ենք անում սառնասիրտ գնահատել Արցախի ներկա իրավիճակի ողջ բարդությոը, դիմակայել ցանկացած դավերի: Ազատությունը հեշտ չի շնորհվում. այն ձեռք է բերվում ուժերի գերագույն լարումով և կազմակերպվածությամբ:

Հանուն ազատության: Հանուն հայրենիքի:

*10 դեկտեմբերի 1992թ.
Ք.Ստեփանակերտ*

О СИТУАЦИИ В СТРАНЕ И ЗАДАЧАХ СОВЕТОВ НАРОДНЫХ ДЕПУТАТОВ НКАО

Уважаемые народные депутаты!

Созыв нынешней сессии вызван складывающейся в стране новой политической ситуацией, которая не может не отразиться на положении дел в Нагорном Карабахе. Вам известны подробности, связанные с событиями, имевшими место в стране 19-21 августа нынешнего года. Юристы сейчас думают, как квалифицировать эти события- как попытку государственного переворота или военный путч. При любом ответе налицо победа демократии, добившейся полной свободы и соблюдения прав народов и наций, каждого человека, за что борются более трех с половиной лет карабахцы.

Вот почему антиконституционные, преступные действия высокопоставленных государственных и партийных деятелей не могли найти поддержки со стороны армянского населения Нагорного Карабаха. С первых же часов, когда стали известны имена организаторов переворота, для нас многое прояснилось. В частности, мы поняли, кому именно больше всего было выгодно постоянное нагнетание обстановки в Нагорном Карабахе, во всем Закавказском регионе. Наши делегации неоднократно принимались главным действующими лицами путчистов, которые всячески отрицали свою причастность к произволу и беззаконию, чинимым под предлогом чрезвычайного положения. Однако они сами раскрыли свое лицо. С политической арены сметены реакционные консерваторы. Но не все. Пока есть подобные им враги, душители демократии, ставить точку рано и борьба должна быть продолжена. А в ее победе никаких сомнений нет. Гарантом этого, как показали августовские события, являются Россия, ее парламент и президент Ельцин Б.Н., все демократические силы страны и мира.

Невозможность возврата к тоталитаризму гарантирована также тем, что начат демонтаж партийно-государственной системы, являющейся главным препятствием на пути демократических преобразований.

Теперь КПСС, обладавшая неограниченными правами и возможностями по руководству всеми сферами жизни нашего общества, в лучшем случае, может стать общественно-политической организацией приверженцев идеям социализма и коммунизма.

Попытка государственного переворота была отвергнута исключительным большинством населения страны. Однако нашлись люди, пытавшиеся оказать свои услуги так называемому ГКЧП в реализации его преступных, антинародных замыслов. И на территории нашей области были подобные попытки, которые получили заслуженную оценку. И это несмотря на то, что облисполком в первый же день путча, в 9:30 утра, осудил действия организаторов; я лично звонил всем председателям райисполкомов, предупреждая в защиту ничего не предпринимать и ждать указаний облисполкома.

Товарищи депутаты! Новая ситуация, характеризующаяся ускорением демократических процессов в стране, требует активизации в автономной области деятельности Советов народных депутатов всех уровней, прежде всего, областного. Мы это сознаем и принимаем меры в данном направлении. В частности, за последнее время несколько поднялась дисциплина и исполнительность среди руководителей предприятий и организаций, в облисполкоме регулярно проводятся совещания и встречи с активом, на которых руководство исполкома информирует о положении дел в области, ориентирует актив по тем или иным важным вопросам. Все решения по принципиальным вопросам, связанным с решением проблемы Нагорного Карабаха, принимаются исключительно коллективно, с участием ответственных представителей общественно-политических организаций области.

Осуществляются некоторые кадровые перемещения и обновления состава руководящих работников во всех сферах. Эта работа будет еще более усилена после того, как исполком обновился, имеет гарантированный кворум работы.

Однако, по различным причинам, в том числе и из-за нерешенных организационных и кадровых вопросов ряд исполкомов не может работать эффективно. В первую очередь, это относится к облисполкому, состав которого сегодня обновлен.

Вместе с тем, считаю более важным сегодня поделиться с вами по некоторым узловым вопросам, определяющим общественно-политическую ситуацию и экономическое положение в автономной области.

За последние 2-3 месяца в результате поиска путей нормализации обстановки и вывода области из кризисной ситуации мы внесли определенные коррективы в проводимой нами политической курс. Реально оценив сложившуюся обстановку, добиваясь прекращения кровопролития и стремясь найти новые пути решения карабахской проблемы, мы установили контакты с руководством Азербайджана.

На состоявшейся 20 июля встрече группы руководителей области с президентом Азербайджана был рассмотрен вопрос о возможности решения возникшего конфликта мирным путем на основе переговоров. При этом нами однозначно было заявлено, что переговоры могут состояться при условии признания полномочий Совета народных депутатов НКАО и его исполкома, который мог бы выступить в качестве полноправного субъекта переговоров. Был также поставлен вопрос о возвращении депортированных людей на месте их постоянного жительства, выводе с территории области и Степанакертского аэропорта ОМОНа Азербайджана и нормальном функционировании последнего, восстановлении статуса Шаумяновского района. Ему, президенту республики, было вручено письмо с нашими требованиями.

На встрече был также затронут вопрос об участии области

на предстоящих выборах президента республики. Мы сказали, что на этот вопрос могут ответить официально признанные органы власти НКАО, избранные на демократических началах их руководителей.

Как показал дальнейший ход событий, несмотря на конструктивный разговор, конкретных шагов по политическим аспектам нет. Зато продолжается курс силового давления, ущемления элементарных человеческих прав населения НКАО и других районов республики.

Я остаюсь при мнении, что противостояние двух народов, тем более, с позицией силы, отодвигает урегулирование конфликта. Но это не означает, что мы позволим говорить с нами методами силового давления.

Таким образом, наш курс диалога, принятого по неоднократно настоянию Центра и республик, стремлению решить проблему за столом переговоров, не привели к каким-либо положительным результатам. Этим шагом мы показали нашу готовность использовать любой шанс для мирного, демократического решения карабахской проблемы. Избежать ненужного кровопролития, приостановить средневековые методы решения возникших конфликтов.

Между тем, как показывает ход подготовки к выборам президента Азербайджана, в частности, выступления кандидатов в президенты, карабахская карта продолжает разыгрываться различными общественно-политическими силами, полностью игнорируются мнение и интересы коренного населения автономной области, составляющего подавляющее большинство ее населения. А это как раз тот путь, который привел к нынешней ситуации. Заселение армянских сел азербайджанцами, незаконные аресты и задержание, издевательства над мирными гражданами говорит о том, что некоторым кругам республики необходима долгая эскалация напряженности в регионе.

Изложенное дает основание констатировать, что, несмотря

на наши конструктивные шаги, общественно-политическая ситуация в области остается крайне напряженной и взрывоопасной.

В азербайджанских тюрьмах продолжают томиться десятки незаконно арестованных армян. С попустительства военных властей и правоохранительных органов в г.Степанакерте и районах области в период действия комендантского часа, а нередко и в дневное время, имеют место вооруженные бандитские вылазки, в результате которых гибнут люди, угоняется автотранспорт и скот, уничтожается урожай зерновых и других сельхозкультур. Продолжаются регулярные обстрелы мирных сел.

Эти действия прямо преследуют цель сеять страх и неуверенность в своей незащищенности у армянского населения области с тем, чтобы добиться его “добровольного” ухода из своих сел. Делается попытка начать новый виток депортации армянского населения. Такого развития событий допустить никак нельзя, ибо что чревато самыми серьезными последствиями. Этого не хотят понять ни руководство, ни общественность Азербайджана. Даже оппозиции, в том числе демократические, понимают демократию только для Азербайджана и азербайджанцев, тем самым компрометируя себя.

Мы требуем от комендатуры района чрезвычайного положения, правоохранительных органов области предпринять самые действенные меры, обеспечивающие безопасность населения, решительно пресекать любые попытки вооруженного террора в отношении мирного населения. Мы будем требовать возбуждения уголовного дела за преступления, совершенные на территории НКАО и привлечения к уголовной ответственности его организаторов и исполнителей. Мы призываем население автономной области сохранять твердость духа, не поддаваться панике, в случае необходимости, встать на защиту своих очагов, чести и достоинства нашего народа.

То, что имело место в мае-июне текущего года, когда

тысячи людей были депортированы, десятки сел были разграблены, не должно повториться. Более того, главной задачей всех Советов народных депутатов области является возвращение депортированных на места их исторического проживания, восстановление разоренных сел. Мы считаем, что в решении этого вопроса важную роль должны сыграть военные власти, при активной помощи которых осуществляется позорная акция депортации и которые впредь не должны допускать действий, направленных на насильственное изменение демографии в автономной области.

Товарищи депутаты! Особого разговора заслуживает экономическое положение нашей области. Конечно, на экономике области отразился хаос в народном хозяйстве страны. Прерваны имевшиеся налаженные связи, систематически срываются поставки, наряду с ослаблением регулирующей роли союзных структур медленно внедряются рыночные отношения и прямые связи. Однако основная причина спада экономики области заключается, главным образом, в транспортной и экономической блокаде, продолжающейся непрерывно два года. Хочу сразу подчеркнуть, что блокада области, безусловно, относится к тем мерам силового давления, которые применяются руководством Азербайджана в отношении Нагорного Карабаха.

Здесь расчет прост: создать недовольство населения и противопоставить его руководству и общественно-политическим движениям области. Сокращение объемов промышленного и сельскохозяйственного производства, капитального строительства, других отраслей материального производства неминуемо привело к снижению заработной платы трудящихся. Одновременное повышение цен на продукты питания и промышленные товары резко сказалось на бюджете нашего населения. За 6 месяцев текущего года розничный товарооборот государственной и кооперативной торговли по сравнению с тем же периодом прошлого года сократился почти на одну

треть, или на 15 млн. рублей. Причиной этого, помимо снижения платежеспособности населения, является и то, что адресованные торгующим организациям области грузы разгружаются на станциях азербайджанской железной дороги и присваиваются. Впрочем, на этих станциях также разгружают вагоны и с промышленными товарами, строительными материалами, автотранспортом и техникой, товарами производственно-технического назначения и сельскохозяйственными грузами. С начала текущего года выгружен 261 вагон; и что порадоксально, железнодорожники нарушают Устав железных дорог СССР по указанию оргкомитета-неконституционного органа власти НКАО.

Общий объем промышленного производства за первое полугодие 1991 года по сравнению с соответствующим периодом прошлого года уменьшился на 23 процента.

В строительном комплексе выполнение плана ввода в действие основных фондов по объектам производственного и непроизводственного назначения составило лишь немногим более 30 процентов.

Плохо обстоят дела и в агропромышленном комплексе. В хозяйствах области по сравнению с прошлым годом значительно меньше заготовлено кормов. За январь-июнь 1991 года по сравнению с тем же периодом прошлого года государству меньше продано скота и птицы на 1200 тн., молока- на 3200 тн., яиц- на 1 млн. 400тн. штук, шерсти- на 12 тн.. На 9290 голов, или на 19 процентов, уменьшилось поголовье крупного рогатого скота. Причины понятны: угоны скота, как в депортированных селах, так и из других хозяйств области.

Изучение показало, что как Советы на местах, так и руководители объединений и управлений, предприятий и организаций очень слабо занимаются подготовкой к работе в осенне-зимних условиях. А ведь происходящие события предвещают очень трудную зиму.

Думается, приведенных данных достаточно, чтобы убедиться в крайне критическом состоянии нашего народного хозяйства, вызванного прежде всего блокадой и отсутствием безопасных условий работы на полях полях. Если до последнего времени с помощью авиации в область доставлялись небольшие партии грузов, в том числе и гуманитарная помощь, то сейчас перекрыт и этот единственный путь связи с внешним миром. Уже более полутра месяцев прекращены и пассажирские перевозки. Как вам известно, это вызвано произволом и преступными действиями азербайджанских омонцев в Степанакертском аэропорту.

Говоря об отрядах милиции особого назначения, хотел бы подчеркнуть, что эти вооруженные формирования, предназначенные для подавления демократических выступлений населения, в создавшейся новой политической ситуации в стране полностью изжили себя. Признаки понимания этого со стороны МВД СССР имеются. Ликвидирован ОМОН Латвии. Рассматривается этот вопрос и в других республиках.

В связи с этим мы решительно выступаем, и неоднократно ставили вопрос перед комендатурой района чрезвычайного положения, вывести полностью ОМОН Азербайджана с территории НКАО, как главную причину дестабилизации обстановки. При этом подчеркивалось, что эти вооруженные формирования не контролируются ни комендатурой, ни правоохранительными органами области, которые сами фактически разоружены.

Информируя вас о вышеизложенном, хочу вместе с тем сообщить, что мы ежедневно занимаемся этими вопросами. Результаты пока незначительны. Позиция руководства Азербайджана в решении этих вопросов предельно ясна. Однако вызывает недоумение безразличие союзных органов, призванных контролировать реализацию принятых Верховным Советом ССР решений о недопустимости организации блокады в любой ее форме и по любым мотивам. Мы уверены,

что за допущение уголовных преступлений на территории области и в регионе виновные понесут наказание, но нам нужна ежедневная работа в этом направлении и терпение.

Товарищи депутаты! Выше говорилось о критической ситуации в нашей области, вызванной отсутствием каких-либо сдвигов в решении карабахской проблемы, длительной блокадой и другими причинами. Они очевидны. Но, как показывает анализ, даже в такой ситуации экономика области, жизнеобеспечение ее населения могли бы быть на более высоком уровне, если бы Советы народных депутатов и руководители всех звеньев народного хозяйства проявили бы большую активность, ответственнее отнеслись бы к своим прямым обязанностям. Несмотря на экстремальную ситуацию, работу в чрезвычайных условиях, стиль и методы их работы остаются прежними. Низка организованность и требовательность, исполнительская дисциплина.

Ссылаясь на различные причины, в том числе объективные, руководители многих предприятий и организаций, колхозов и совхозов смирились с постоянными срывами производства продукции, выполнения установленных заданий.

С таким положением мириться дальше нельзя. Имеющиеся крайне ограниченные ресурсы должны быть использованы по прямому назначению и эффективно. Надо покончить с взаимным всепрощением, поднять ответственность за порученный участок работы. Следует помнить, что демократия в жизни вообще и на производстве в частности не есть вседозволенность и анархия, а строгое и неукоснительное выполнение законов, установленных норм и правил.

Примером такого подхода к делу для основной массы трудящихся должны служить депутаты всех уровней, руководители предприятий, организаций и учреждений, работники аппаратов государственных органов.

Товарищи депутаты! Новая политическая ситуация в стране помимо ускорения демократических процессов в республиках,

характеризуется также усилением центробежных тенденций, вплоть до объявления государственной независимости этих республик. Это, без исключения, относится ко всем союзным республикам, в том числе и Азербайджану, Верховный Совет которого на днях провозгласил восстановление государственной независимости Азербайджанской Республики.

Это означает выход из состава Союза и добрососедские отношения с республиками, входящими в Союз. В данном случае, согласно Закону СССР «О порядке решения вопросов, связанных с выходом союзной республики из СССР», ст.3, в которой говорится, что «...за народом автономной республики и автономных образований сохраняется право на самостоятельное решение вопроса о пребывании в Союзе ССР или выходящей союзной республики, а также на постановку вопроса о своем государственно-правовом статусе».

Это при выходе из состава СССР союзной республики в установленном порядке при проведении референдума.

Мы приветствуем государственную независимость Азербайджана, в какой бы форме она ни была выражена. Но это означает, что и для нашей области возникла новая политическая ситуация, требующая глубокого осмысления и принятия соответствующих подходов.

Поэтому мы обращаемся к правительству и народу Азербайджана с призывом сохранять спокойствие, не допускать антидемократических и насильственных действий.

Уважая волеизъявление азербайджанского народа, мы выражаем одновременно волю нашего народа, волю, которая не была сломлена даже при применении военной силы на протяжении почти четырех лет.

Мы за конституционное решение всех спорных вопросов, мы за то, чтобы вопросы решались не с позиции силы, а за столом переговоров путем цивилизованных и разумных методов.

Сегодня преждевременно говорить об окончательных

результатах, можно лишь прогнозировать. Поэтому оставляя вопрос открытым, я считаю, что Советы народных депутатов, население области, каждый из нас должны определить свою твердую позицию в этом вопросе. Не вдаваясь пока в подробности, лишь скажу, что реализация этого вопроса требует учета всех исторических, этнических и правовых аспектов.

И последнее: сегодня нам приходится ориентироваться в зависимости от постоянно меняющейся политической ситуации как в стране, так и в регионе. И каждый раз нам приходится адекватно к данной обстановке подбирать нужный тактический подход. Говоря образно, наша задача среди политических айсбергов обеспечить большое плавание нашему маленькому кораблю.

Петросян Л. Г.

ГА НКР, ф. 1, оп. 2, ед. хр. 309, св. 28.

**ԼՂՀ ԳԻՆ ՆԱԽԱԳԱՅՐՈՒԹՅԱՆ
ՈՐՈՇՈՒՄԸ
ԼՂՀ ԳԻՆ ՆԱԽԱԳԱՅՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԳԻՆ ՆԱԽԱԳԱՅՐՈՒԹՅԱՆԸ ՈՒՂԴՎԱԾ ԴԻՍՈՒՄԻ ՄԱՍԻՆ**

ԼՂՀ ԳԻՆ նախագահությունը որոշում է.
Ընդունել ԼՂՀ ԳԻՆ նախագահության ՀՀ ԳԻՆ նախագահությանը
ուղղված դիմումի տեքստը:

ԼՂՀ ԳԻՆ նախագահի պաշտոնակատար՝ Գ. Պետրոսյան
ԼՂՀ ԳԻՆ քարտուղար՝ Վ. Հակոբյան

13 նոյեմբերի 1992թ.
Քաղ. Ստեփանակերտ
Հ. Նխ-0121-1

**ԼՂՀ ԳԵՐԱԳՈՒՅՆ ԽՈՐՀՐԴԻ ՆԱԽԱԳԱՅՐՈՒԹՅԱՆ
ԴԻՍՈՒՄԸ**

Արցախի ժողովրդի ազգային-ազատագրական պայքարի սկզբից ի վեր հակամարտող կողմերին բազմաթիվ դիմումներ են հղել ինչպես նախկին, այնպես էլ արևմտյան տերությունների ղեկավարների ու միջազգային կազմակերպությունների կողմից: Տարբեր ժամանակներում և տարբեր մարդկանց ձեռքով գրված այդ դիմումները երկու բնորոշ առանձնահատկություն ունեին: Նախ՝ դրանք բոլորն էլ պարապ կոչեր էին, որոնցում բացակայում էր իրադրության ճշմարիտ գնահատական և մի մտարի վրա էին դրվում դահիճն ու զոհը, ազրեսորն ու ազրեսիայի ենթարկվածը: Եվ երկրորդ՝ բոլոր այդ դիմումներում անտեսվում էին Արցախի ժողովրդի շահերը, մերժվում էր նրա ինքնորոշման իրավունքը: Վերոհիշյալ երկու հատկանիշների առկայության պատճառով դրանք մեռելածին էին և

փաստորեն ոչ մի արդյունք չտվեցին: Ավաղ, այդ ճակատագրին էր դատապարտված նաև ՀՀ խորհրդարանի 55 անդամների դիմումը Ադրբեջանի և Հայաստանի նախագահներին, խորհրդարաններին, քաղաքական գործիչներին և մտավորականությանը:

Հարկ է նշել, որ Ադրբեջանն ի սկզբանե փորձում է արցախյան հիմնահարցն աշխարհին ներկայացնել որպես տարածքային ոտնձգություն իր նկատմամբ և ամեն ինչ անում է իր իսկ սանձազերծած պատերազմի մեջ Հայաստանին ներքաշելու համար: Այս և մյուս իրողությունների հաշվառումով Արցախի ժողովուրդը որոշեց պայքարը շարունակել միջազգային իրավունքի նորմերին խստիվ համապատասխան ինքնիշխան պետություն ստեղծելու ճանապարհով, իսկ Հայաստանն էլ խոհեմաբար խուսափում էր պատերազմի մեջ ներքաշվելուց՝ երբեմն էլ հայրենակիցների կորստյան գնով:

Սակայն դրանից հետո էլ աշխարհը շարունակում էր հիմնահարցը ընդունել որպես Ադրբեջանի և Հայաստանի Հանրապետության խնդիր, ԼՂՀ-ն ճանաչելով որպես այդ հակամարտության սուկ օբյեկտ, թեև վերջին ժամանակներս միջազգային հանրությունը, թվում է, սկսում է համոզվել, որ հենց այդ պատճառով չի հաջողվում հիմնահարցը հանել փակուղուց, ուստի ուղիներ են որոնում, մասնավորապես ԵԱՀԽ-ի շրջանակներում, ԼՂՀ-ի ազգընտիր իշխանությունների ներկայացուցիչներին բոլոր բանակցություններին մասնակից անելու համար:

Եվ ահա միանգամայն տարակուսելի է, որ հենց այդ ժամանակ Հայաստանի մի մեծ խումբ խորհրդարանականներ ընդունում են մի դիմում, որտեղ դարձյալ խոսվում է Ադրբեջանի ու Հայաստանի ռազմական հակամարտության մասին ու «Լեռնային Ղարաբաղի հայ և ադրբեջանցի բնակիչների խաղաղ աշխատանքն ու անվտանգ կյանքն ապահովելու» նպատակով երկկողմ բանակցությունների կոչ արվում: Հասկանո՞ւմ էին, արդյոք, հարգելի պատգամավորները, որ, ԼՂՀ-ն չճանաչելով որպես հակամարտության սուբյեկտ, փաստորեն, ջուր են լցնում Ադրբեջանի պետական քաղաքականության ջրաղացին, ընդունելով, որ տվյալ իրավիճակում զավթիչը Հայաստանն է: Եվ միթե զավեշտական չէ, որ Արցախի ճակատագիրը տնօրինել հանձն առած այդ դիմումի նախաձեռնողները ոչ

միայն երբեք չեն եղել Արցախում, այլև նույնիսկ հարկ չեն համարել իրենց նախաձեռնության մասին տեղեկացնել ԼՂՀ ԳԽ նախագահության անդամներին, որոնք այդ օրերին աշխատանքային այցով գտնվում էին Երևանում:

Միակ գնահատելից այդ դիմումի մեջ բանակցությունների սեղանի շուրջ հիմնահարցի լուծում որոնելու համոզվածությունն է, մի բան, որ շարժման սկզբից կոչ է անում արցախյան կողմը: Ավելին՝ միջնորդական բոլոր առաքելությունների ժամանակ ԼՂՀ-ի իշխանությունները հայտարարել են, որ պատրաստ են առանց նախապայմանների սկսել բանակցությունները, մի բան, որից ցայսօր հրաժարվում է հակամարտության մյուս կողմը՝ Ադրբեյջանի ղեկավարությունը:

Մենք, իհարկե, հակված չենք ՀՀ մի խումբ խորհրդարանականների կարծիքը նույնացնելու ՀՀ իշխանությունների դիրքորոշման հետ, թեև, այդուհանդերձ, գտնում ենք, որ այն մասնավոր երևույթ չէ, այլ քաղաքական շրջանակներում տիրող տրամադրությունների արգասիք: Ավելորդ չէ այս առնչությամբ հիշեցնել, որ ԼՂՀ ԳԽ նախագահության Երևան կատարած վերջին աշխատանքային այցի պատճառներից մեկն այն մտավախությունն էր, որ Հայաստանի քաղաքական կուրսը կարող է փոխվել այդ հարցում: ԼՂՀ իշխանությունները հուսով են, որ այդ կուրսը չի փոխվել և որ ՀՀ ԳԽ առաջիկա միստում սկզբունքային գնահատական կտրվի վերոհիշյալ դիմումին:

Այս առնչությամբ մի անգամ ևս ի լուր ամբողջ աշխարհի հայտարարում ենք, որ ԼՂՀ-ն իր ճակատագիրը տնօրինելու իրավունք ոչ ոքի չի շնորհել և չի ընդունի իրեն պարտադրված ոչ մի որոշում:

ԼՂՀ ՊԱ, ֆ. 254, ց. 1, ս. մ. 6, կ. 1, ք. 10-13:

**ԼԵՌՆԱՅԻՆ ՂԱՐԱԲԱՂԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԳԵՐԱԳՈՒՅՆ ԽՈՐՀՐԴԻ ՆԱԽԱԳԱՀՈՒԹՅԱՆ
ՀԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ**

1988 թվականի փետրվար ամսից սկսած, Ադրբեջանի քաղաքական ղեկավարությունը վարում է Լեռնային Ղարաբաղից բնիկ հայ բնակչության բռնատեղահանմանը միտված հետևողական կուրս: 1991 թվականի մայիս ամսից մինչև օգոստոս ամիսն ընկած ժամանակաշրջանում, խորհրդային բանակի և ԽՍՀՄ ՆԳՆ ներքին զորքերի լրիվ աջակցությամբ, անձնագրային ռեժիմի ստուգումների պատրվակով հայազգի բնակիչներ արտաքսվել են երկու և ավելի հայկական գյուղերից՝ Գետաշենից, Մարտունաշենից, Հադրութի շրջանի 17, Շուշիի շրջանի 4, Շահումյանի շրջանի 3 գյուղերից: 1992 թվականին արդեն ադրբեջանական բանակը զավթեց և տեղահան արեց Ֆարուխ, Խրամորթ, Արծվաշեն, Քաջարան, Ղազանչի, Մարաղա, Սառնաղբյուր գյուղերի հայ բնակչությանը: Հայերի տեղահանությունն ամենուրեք ուղեկցվել են խաղաղ բնակիչների սպանություններով, թալանով և դիակապտությամբ:

Ղարաբաղի հայ բնակչության դեմ ուղղված պատժիչ գործողությունները սաստկացնելու հետ մեկտեղ, Ադրբեջանը էվակուացրել է տարածաշրջանի ադրբեջանական գյուղերի համարյա ամբողջ խաղաղ բնակչությանը, նպատակ ունենալով դրանք դարձնել իր բանակային ստորաբաժանումների և ռազմական մյուս կազմավորումների հենակետեր: Ադրբեջանական բնակավայրերի մեծ մասը ծառայել է իբրև կրակակետեր, որոնցից այս վերջին 6 ամսում ամեն օր հրետակոծվել են և ավերվել Ստեփանակերտը, Մարտունին, Մարտակերտը, Ասկերանը, Կարմիր շուկան և ԼՂՀ մյուս բնակավայրերը: Հանրապետության էկոնոմիկային հասցվել է ավելի քան 3,5 միլիարդ ռուբլու վնաս, ոչնչացված է բնակելի ֆոնդի և վարչական շենքերի մի զգալի մասը: Բացի այդ, տևական շրջափակման հետևանքով առկա է սովի և համաճարակների վերահաս իրական սպառնալիք:

Ադրբեջանական բանակի ամենամարացված հենակետն ու կրակակետը Շուշի քաղաքն էր, որտեղից հայ բնակչությունը տեղա-

հանվել էր տակավին 1988թ. մայիս ամսին, ինչպես նաև շրջակա Ջանհասան, Քյոսալար, Ջամիլլու, Ղայբալու, Մալիբեկլու, Կարագյոլ և այլ գյուղերից: Հենց այստեղից էր, որ ադրբեջանական բանակի ստորաբաժանումները Ստեփանակերտը և մերձակա գյուղերը հրթիռակոծում էին զանգվածային բնաջնջման զենքի ԲՄ-21 «Գրադ» կայանքներից: Այս առթիվ միջազգային կազմակերպություններին հղված մեր բազմաթիվ դիմումները մատնվել են անուշադրության:

Ներկայումս Ստեփանակերտի շուրջը եղած ադրբեջանական բանակի կրակակետերը վերացնելուց և մայիսի 9-ին Շուշիից ադրբեջանական զորքերի հեռանալուց հետո, ԼՂՀ ղեկավարությունը ջանքեր է գործադրում ապառազմականացնել հանրապետության տարածքում ադրբեջանական բանակի ունեցած ռազմական բազաները: Չնայած դրան, շարունակվում են հայկական գյուղերի կանոնավոր զանգվածային գնդակոծումները, այս անգամ արդեն՝ կիրառելով մարտական ուղղաթիռներ և ինքնաթիռներ:

Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության Գերագույն խորհրդի նախագահությունը հայտարարում է, որ պատրաստ է ըստ ամենայնի օժանդակել կոնֆլիկտի սկզբից ի վեր ամբողջ տարածաշրջանով մեկ տեղափոխված բոլոր անձանց վերադարձին, նրանց ապահովելով քաղաքացիական բոլոր իրավունքներով և ազատություններով, եթե Ադրբեջանը հրաժարվի ինքնիշխան Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության նկատմամբ ունեցած նախահարձակ ծրագրերից և դադարեցնի ռազմական գործողությունները:

*13 մայիսի 1992 թվականի
Քաղ. Ստեփանակերտ*

ԼՂՀ ՊԱ, ֆ. 254, ց. 1, ս. մ. 3, կ. 1, ք. 11-12:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Առաջաբան	3
Решение о хадатайстве перед Верховными Советами Азербайджанской и Армянской ССР о пере- даче НКАО из состава Азербайджанской ССР в состав Армянской ССР	16
Декларация о провозглашении Нагорно-Карабахской Республики	18
Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության սահմանադրական օրենքը Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության պետական անկախության հիմունքների մասին	20
Президенту СССР М.С. Горбачеву	26
Москва, Кремль, Президенту СССР, Генеральному секретарю ЦК КПСС тов. Горбачеву М.С.	30
Президенту СССР тов. Горбачеву М.С.	32
Резолюция митингов трудящихся НКАО	34
Президенту СССР Горбачеву	37
Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության Գերագույն խորհրդի նախագահության դիմումը ՄԱԿ-ի գլխավոր քարտուղար Բուտրոս Ղալիին, ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդին, պետությունների ընկերակցություններին, աշխարհի պետություններին	40
Председателю верховного совета Белоруссии С. Шушкевичу, президенту России Б. Ельцину, президенту Украины Л. Кравчуку	43
И.О. председателя облисполкома Петросян Л.Г. – на встрече с Президентом Азербайджанской Республики в г. Баку 20.07.1991г.	45
Депортация армянского населения Азербайджана как грубое нарушение прав человека	48
Проект решения исполкома Нагорно-Карабахского областного Совета народных депутатов	51

Исполком совета народных депутатов НКАО 29 мая 1991г.	57
Президенту СССР Горбачеву, председателю КГБ Крючкову, министру внутренних дел Пуго министру обороны СССР Язову, коменданту района чрезвычайного положения Жукову	62
Председателю КГБ СССР Крючкову, Министру внутренних дел СССР Пуго	63
Председателю Верховного Совета Республики Армения Л.А. Тер-Петросяну	64
Исполком совета народных депутатов НКАО 17 мая, 1991г.	65
Президенту СССР Горбачеву М.С., Президенту России Ельцину Б.Н., Алма-Ата Президенту Казахстана Назарбаеву Н.А.	67
Обращение к Московской конференции по человеческому измерению	68
Решение N 1/50 “О сложившейся чрезвычайной ситуации в области и направлениях деятельности облисполкома”	70
Заявление	72
Решение N6/55 о фактах депортации армянского населения из Азербайджанской Республики	75
О принятии Декларации о провозглашении Нагорно-Карабахской Республики и формировании ее временных органов государственной власти и управления	76
Президенту России Ельцину Б.Н., президенту Казахстана Назарбаеву Н.А.	78
Конспект беседы на встрече с Президентом России Ельциным Б.Н. и президентом Казахстана Назарбаевым Н.А. в гор. Степанакерте 21 сентября 1991 года	80

Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության Գերագույն խորհրդի նախագահության դիմումը ադրբեջանական հանրապետության Գերագույն խորհրդին ադրբեջանական ժողովրդին	85
Обращение к народу Нагорно-Карабахской Республики	87
Обращение к азербайджанскому народу	89
Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության Գերագույն խորհրդի նախագահության և նախարարների խորհրդի դիմումը Լեռնային Ղարաբաղի բնակչությանը	91
О ситуации в стране и задачах советов народных депутатов НКАО	93
ԼՂՀ Գերագույն խորհրդի նախագահության դիմումը	104
Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության Գերագույն խորհրդի նախագահության հայտարարությունը	107

ԱՐՄԻՆԵ ԱՌՍԱՄՅԱՆ

**ԱՐՑԱԽԱՅԱՅՈՒԹՅԱՆ ՊԱՅՔԱՐԸ
ԼՂԻՄ-Ը ԱԴՐԲԵՁԱՆԻ ԿԱԶՄԻՑ
ՀԱՆԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ
(1988-1991ԹԹ.)**

(Արխիվային նյութերի ժողովածու)

Սրբագրիչ՝
Համակարգչային
շարվածքը և
էջադրումը՝
Կազմի ձևավորումը՝

Գ. Խաչատրյանի

Թ. Հարությունյանի
Ա. Հովսեփյանի

Թուղթը՝ օֆսեթ, տպագրությունը՝ օֆսեթ: Չափսը՝ 60x84¹/₁₆,
ծավալը՝ 7 տպ. մամուլ: Տպաքանակը՝ 250:

Տպագրվել է «ԴԻԶԱԿ ՊԼՅՈՒՄ» հրատարակչության տպարանում
Հ.Հակոբյան 25
Ստեփանակերտ 2018